

Opbouw

Tot opbouw van het gereformeerde leven

H.J. Zuidhof, Marknesse

De Hand des Heren

Handelingen 11:21

Handelingen van de verhoogde Heer.

Met zijn openingszin geeft Lukas Teofilus en alle lezers na hem een nuttige leeswijzer bij het boek Handelingen in handen.

„Mijn eerste boek heb ik gemaakt, Teofilus, over al wat Jezus begonnen is te doen en te leren, tot de dag dat Hij werd opgenomen...”

M.a.w.: In dit, mijn tweede boek, vertel ik hoe Jezus Christus vanuit de hemel is voortgegaan met zijn werken en spreken, waarmee Hij op aarde begonnen was.

Dat doet Hij nu door zijn apostelen en andere medearbeiders.

Zij zijn instrumenten in Christus' Hand. Zo horen we het de Here Zelf zeggen van Paulus: „...deze is Mij een uitverkoren werktuig om mijn naam te brengen voor heidenen en koningen en kinderen Israëls.” (9:15)

I.p.v. 'Handelingen der apostelen', zou je Lukas' tweede boek net zo goed/beter 'Handelingen van de verhoogde Christus, Die vanuit de hemel regeert' kunnen noemen.

(We weten niet hoe Lukas zelf zijn boek genoemd heeft; de naam Handelingen der apostelen komt voor vanaf het einde van de 2e eeuw.)

Handelingen der apostelen

Toch is het begrijpelijk dat de gangbare titel oude papieren heeft.

Want de apostelen zijn wel 'instrumenten', maar geen marionetten in Christus' hand. Zij treden zelf handelend op. We lezen nergens in de bijbel, dat mensen bezeten zijn door de Heilige Geest, maar wel dat de Geest ons vervult. De Geest neemt ons niet alle verantwoordelijkheid af door ons verstand, onze wil en onze gevoelens uit te schakelen, maar Hij wil ons verstand verlichten, onze wil vernieuwen en ons hart herscheppen.....

Heel diep en ingrijpend..., zeker. Maar het gaat er in dat alles om, dat de Geest ons verantwoordelijk stelt in het leven voor Gods aangezicht en met de mensen.

De Geest laat de mens (weer) zich-zelf zijn.

Petrus kan dan ook ergens zeggen: (Hand. 15:28)

Het heeft ons en de Heilige Geest

goed gedacht de volgende regels op te stellen. Geweldig rijk. Taal van de door de Geest herschapen mens.

Christus' leiding: Hij neemt kortzichtigheid en aarzeling weg.

Dat neemt niet weg, dat Christus op belangrijke kruispunten in Handelingen de apostelen heel duidelijk 'van bovenaf' leidt en (bij)stuurt.

Petrus weet de belangwekkende oversteek naar het huis van de heiden Cornelius pas te maken, nadat hij in een geestvervoering een 'laken' met onreine dieren gezien en de uitleg daarbij gehoord heeft.

En wanneer de Heilige Geest net zo overtuigend als op de Pinksterdag in Jeruzalem dan ook acte de presence geeft in het huis van de tot geloof gekomen heiden Cornelius (10:44vv), is Petrus ten volle overtuigd.

„... hoe zou ik bij machte geweest zijn God!... tegen te houden.” horen we hem na zijn terugkeer uit Caesarea zeggen tegen de (aanvankelijk kritische) gemeente.

Wanneer ze dit horen, verheerlijken ze God: Hij heeft ook heidenen bekering ten leven geschonken. (11:18)

En de gemeente wordt zo voorbereid om straks de nieuwe gemeente in het heidense Antiochië als zustergemeente te erkennen!

Christus' leiding: Hij laat kwaad meewerken ten goede.

We zien Christus' hand op nog een heel andere manier in Handelingen. Na de dood van Stefanus, breekt een zware vervolging los tegen de gemeente van Jeruzalem. Velen ontvluchten de stad en raken verstrooid over Judea en Samaria en tot in de heidenwereld (Antiochië) toe. Op het moment dat je je hart vasthoudt en denkt: het loopt Christus uit de hand, de tegenstander slaat alles stuk..., zie je hoe juist beslissende stappen voorwaarts gezet worden en Christus zijn aanval op het rijk van de boze wereldwijd gaat inzetten.

Hij weet het kwaad van de vervolging, de aanval van de duivel, mee te laten werken ten goede: de uitbreiding van Zijn rijk.

En de gemeente van Jeruzalem leefde

kennelijk nog niet enorm sterk vanuit de zegenrijke belofte van Christus: jullie zullen mijn getuigen zijn, in Jeruzalem, Judea, Samaria en tot het uiterste van de aarde..., (1:8)

Niet uit eigener beweging maar vanwege de vervolging is de gemeente van Jeruzalem eerst de dichtstbijzijnde grens (naar Samaria) en daarna de volgende grens (naar de heidenen) overgegaan. Lukas zegt dat er beide keren nadrukkelijk bij. (8: 1, 4vv en 11: 19vv).

Zij wordt toch tot zegen voor de wereld, juist wanneer de duivel haar ten dode toe gaat vervolgen.

En het mag ons als heerlijke muziek in de oren klinken, dat de hand des Heren met de (Cyprische en Cyreense) christenen was, die Jeruzalem ontvlucht waren....

36e jaargang - nr. 15
17 juli 1992

In dit nummer

- 275 In het spoor van de Geest
H. de Jong
- 277 Priesters en oudsten (3)
K.R. Veenhof
- 279 Informatieboekje
H. Algra
- 282 Een provinciestad in
Bulgarije
P.J. van Kampen
- 284 Wat is scholastiek?
A. Troost
- 286 Christus in het kerklied (2)
J.H. Klein

Opbouw

Veertiendaagse uitgave van de gereformeerde persvereniging opbouw

Redactie

Drs. H. Algra
Ds. J. Bouma
T. Hoekstra
Drs. H. de Jong
Drs. P.J. van Kampen
Mr.dr. J. Meulink
Ds. K. Muller
M.J.F. van der Wal

Adres van de redactie

Ds. K. Muller,
Oude Veenscheiding 15,
8446 LC Heerenveen.
Tel. 05130-20476

Alle kopij dient uiterlijk dinsdags, in de week voorafgaande aan de week waarin Opbouw zal verschijnen, bij de redactie binnen te zijn.

Kerknieuws/Onder andere(n)

M.J.F. van der Wal,
Brugakker 60-17,
3704 RA Zeist.
Tel. 03404-61525.

Abonnementen en ledenadministratie

Administratie Opbouw
Bronsmos 7
2914 AC Nieuwerkerk aan den IJssel
Tel. 01803-20205.
Gironummer 404945 t.n.v.
Geref. Persvereniging Opbouw.

Lidmaatschap Persvereniging

Aanmelding door overschrijving van min. f 25,- contributie op bovenstaand gironummer.

Abonnementen

Het aanvragen of opzeggen van abonnementen uitsluitend bij de administratie. Abonnementen kunnen ieder moment ingaan, doch slechts per 31 december eindigen. Opzeggen uiterlijk tot 15 november.

Abonnementsprijs

Bij vooruitbetaling te voldoen.
f 63,- per jaar of f 35,- per half jaar.
Voor studenten f 51,- per jaar.
Buitenland f 89,- per jaar of
f 104,- per luchtpost. Chequekosten
buitenland: f 10,-.

Advertenties

Tarief: 58 ct. per mm. bij 45 mm. breed (excl. 6% BTW). Advertenties inzenden tot woensdag 8.30 uur, anderhalve week vóór verschijningsdatum. Familieberichten uiterlijk vrijdagmorgen, in de week voor verschijning. Advertenties en familieberichten rechtstreeks naar Nedag, t.a.v. het bedrijfsbureau.

Technische realisatie

Nedag Grafisch bedrijf b.v.,
postbus 208, 3770 AE Barneveld,
tel. 03420-10760, fax 03420-92542.

Druk

'Steenbergen', Zeist.

Zij hebben dat gemerkt op hun vlucht:
de Here heeft hen gespaard.
Zij ervaren het heerlijk in Antiochië:
Het evangelie dat zij daar verkondigen
vindt gehoor, velen komen tot geloof
en bekeren zich tot de Here.

*De Heer regeert! Zijn koninkrijk staat vast,
zijn heerschappij omvat de loop der tijden;
een sterke hand die nooit heeft misgetast,
blijft met het heilig zwaard des Geestes strijden;
de adem zijner lippen overmant
de tegenstand... (Gezang 304 : 2).*

Ontvangen

Ds. J. Wolthuis en dr. J. Vree (eindred.),
De Vereniging van 1892 en haar geschiedenis.
276 blz., f 59,90
ISBN 9024266211
UITG. J.H. Kok, Kampen

Horatius Bonar en William Cudworth,
Opzien naar het kruis;
Het rechte gebruik van genadekenmerken.
(overdenkingen); vertaling en inleiding
L.J. van Valen
88 blz., f 17,90
ISBN 9061404819
UITG. De Groot Goudriaan, Kampen.

In de komende nummers (o.a.):

G.L. Born, Ethische vragen
G. v.d. Brink, Ethische vragen
D. Holwerda, Het boek des levens en de boekrol uit Openb. 5
D. Holwerda, Schapen uit een andere stal
H. Smit, Beknopte Gereformeerde Dogmatiek (bespreking van het gelijknamige boek van prof.dr. J. van Genderen en prof.dr. W.H. Velema)
B. Wielenga, Over kerkorde en zending

Over Geref. Appèl 92 etc
Waarheid & Eenheid 2,50 giro
1599800 Schrift & Getuig/ Delft actueel: brochure: OVER EENHEID TUSSEN KERKEN ds. J.C. Schaef-fer, dr. T. Bienen en dr. H.M. Mulder.
gireer 3,50 of bel 01803-13281.

H. de Jong, Zeist

In het spoor van de Geest

(Toespraak op de Ontmoetingsdag van de Nederlands Gereformeerde Kerken op zaterdag 11 april 1992 te Barneveld)

Ik heb u in het voorlaatste nummer van Opbouw (dat was het nummer van 27 maart – wat gaat de tijd hard! Red.) uitgenodigd om vanmorgen met mij mee te komen zoeken naar het spoor van de Geest. Spoorzoeken dus. Speelt de Heilige Geest dan verstoptje? Nee, dat niet. Wel schuwt Hij de reclame en elke kijk-mij-'s-mentaliteit is Hem vreemd. Hij wil dat wij met de psalm zeggen: U zoek ik, Here. En als we Hem dan echt zoeken, zullen wij Hem ook vinden. Is het nu niet dan later wel eens. En altijd samen. Pas „samen zullen wij in staat zijn te vatten”, zegt de apostel.

Het spoor van de Geest wordt ons gewezen door het Woord, geloven wij. Geest en Woord horen samen. Hoe is dan hun verhouding? Als tussen de duif en de kooi? De duif van de Geest opgesloten in de kooi van het Woord? Dat is het verwijt van alle geestdrijvers de geschiedenis door geweest. Dat de Geest in zijn bewegingsvrijheid werd beperkt door de Bijbel. En het is waar dat de kerk voor dit protest menigmaal aanleiding heeft gegeven, doordat ze namelijk het Woord versmalde tot haar eigen verstaan ervan. Dan ontstaat inderdaad die indruk van de bijbel als kooi en lijkt het Woord het blok aan het been van de Geest. Maar de werkelijkheid is anders. De werkelijke verhouding is meer die van duif en til. De duif van de Geest die de til van het Woord in en uit vliegt. Hij is aan het Woord gebonden maar zit er niet in opgesloten. Hij laat in tegendeel zien welke verten het Woord bestrijkt.

Persoonlijk mag ik zo graag wijzen op de dynamiek die er in de Schrift zelf zit. Het is niet het Woord in ruste maar het is het Woord in beweging. En dat doet de Geest. Het Woord is daarom niet de gevangenis maar juist de bewegingsruimte van de Geest. Het is zijn goedzittend kostuum dat Hem in geen van zijn bewegingen belemmert. De Geest maakt er dan ook werk van dat wij het onderscheid zullen zien tussen het Woord en ons verstaan ervan. In de bijbel zelf kom je een en andermaal de voorstelling tegen dat het Woord van God heengaaf over grenzen waarvan mensen dachten dat ze definitief waren. Zo worden wij er slag op slag bij bepaald dat wij het zijn die onze beperkingen meebrengen als wij op de Schrift toetreden. Dat een kleindenken van God over onze uitleg heerst. De Geest wijst ons daar op en doet daar wat aan. Ik wil dat aan de hand van een drietal voorbeelden duidelijk maken.

1. Eerst wil ik met u gaan naar dat

insnijdende gebeuren waarvan de bijbel ons vertelt, dat het volk Israël de Babylonische ballingschap ingaat. Menigeen is dit voorgekomen als het einde van Gods weg met zijn volk. Ook de profeten zijn van die opvatting geweest. En niemand kan zeggen: hoe kwamen ze dáár nu bij?! Want het leek immers de redelijkheid zelve dat aan Gods geduld met zijn oude gemeente een finaal einde was gekomen. Het volstrekt verrassende is nu geweest dat de Here God in zijn genade toch een weg naar de toekomst heeft opengebroken. Hij liet door Jeremia en anderen de belofte horen van een nieuw verbond. Ongehoord! Paulus zou later formuleren: „Waar de zonde toenam is de genade meer dan overvloedig geworden” (Romeinen 5 : 20). Sindsdien hoeven we niet meer twijfelachtig te vragen of er voor Gods volk nog wel een toekomst is. God ontsluit de weg erheen, ook als die voor ons besef geheel afgesloten is.

2. Mijn tweede voorbeeld is uit het onderwijs van de Meester. De werelden van rein en onrein leken in zijn dagen voor goed gescheiden. Het Mozaïsche bestel had de grens tussen beide scherp getrokken. „Zijt heilig want Ik ben heilig”, was het parool. En het was de taak van de priesters dit besef voor elke volgende generatie levendig te houden. Dan komt Jezus en Hij spreekt het verbluffende woord: „Niet wat in de mens gaat maar wat uit hem komt verontreinigt hem”. Geschrokken zie je daar de evangelist Markus de konklusie uit trekken: „En zo verklaarde Hij alle spijsen rein” (Markus 7 : 19). Rein en onrein definitief gescheiden? Jezus komt en strekt zijn hand uit en legt die op het hoofd van een melaatse. De evangelist beschrijft het zo dat je die hand van Jezus ziet gaan in de richting van die onreine man en dat schurftige hoofd (Matteüs 8 : 3). Beslissende beweging! Daarmee gaat een nieuwe wereld open. De kerk mag nu, vanuit de liefde van God, de wereld van het vnzige en afzichtelijke binnengaan.

3. Voor mijn derde voorbeeld ga ik weer naar het Nieuwe Testament, maar dan van voorbij Pinksteren. Ook nu gaat het weer om een enorme grensverlegging. En dat is opmerkelijk omdat wij denken dat met Pinksteren alle rek er wel uit is. Meer dan wat op de Pinksterdag gebeurde kan immers niet. Toch gaat het openbreken van grenzen ook dan nog door. Na Pinksteren kon de gedachte opkomen (en ze is ook werkelijk opgekomen!) dat met de toestroom van de joodse Parters, Meden en Elamieten enzovoorts de heilsbeloften van het nieuwe verbond

wel waren uitgeput. De oudtestamentische profetieën over de toebrengring van de volken kon inderdaad zo worden uitgelegd dat het om de herverzameling van de verstrooide Joden onder al die volken zou gaan. En het gebeuren op de Pinksterdag leek die versmalde en minimale uitleg van wat de profeten voorzegd hadden te bevestigen, want inderdaad, het waren Joden („Joden en Jodengenoten”, zegt Handelingen 2 heel duidelijk) die tot geloof in Jezus kwamen. Maar dan zorgt de Geest in Handelingen 13 voor de doorbraak: „Zondert Mij nu Barnabas en Saulus af voor het werk waar toe Ik hen geroepen heb” (Handelingen 13 : 2). En dan gaat het over zending onder echte heidenen die geen enkele band met het joodse volk hadden.

In de bijbel zelf zit dus een dynamiek die niet het Woord overstijgt maar wel ons verstaan van het Woord. Die twee zijn wel eens moeilijk te onderscheiden. Soms vallen ze samen, soms ook niet. Dat kan ons in het bijbelgebruik wat onzeker maken. Maar vertrouwen, Godsvertrouwen, mag dan de plaats van onze zelfverzekerdheid innemen. Op grond van het uit de Schrift zelf naar voren gebrachte (en dat zou nog met andere voorbeelden aan te vullen zijn) houd ik het erop dat er nog geweldige doorbraken van de Geest vóór ons liggen. Het spoor van de Geest gaat verder. Waar denk ik dan konkreet aan? Wel, als we de drie voorbeelden die ik gaf met elkaar vergelijken dan lijken ze zeer verschillend. Toch is dit het gemeenschappelijke dat het alle drie de keren mensen (wij mensen!) zijn geweest die te klein hebben gedacht van Gods liefde. Mensen dachten dat die liefde van God op was bij de ballingschap, mensen dachten dat die liefde van God te kort schoot om de onreinen te bereiken, mensen dachten dat die liefde van God te gering was om tot de verste eindenden der aarde te gaan. Telkens bleek Gods liefde groter dan menselijke voorstellingen. Ik voorzie dan ook dat wij van hieruit, vanuit de liefde van God dus, nog doorbraken te zien zullen krijgen die ons verbazen. Het zal daarbij niet om totaal nieuwe dingen gaan. En al helemaal moeten we de kant van het buitenissige niet uitkijken. Niet die van het enthousiasme, niet die van de tongentaal, niet die van een bijzondere gang van de Here met het volk Israël. Het zal gaan om een radikaliseren van de vanouds bekende kern van de bijbelse boodschap, het liefdegebod op grond van Gods geschonken liefde in Jezus Christus. En wat is een geradikaliseerd liefdegebod? Juist! Hebt uw vijanden lief.

Hoe vul ik dat in? Wel, ik heb het idee dat wij in West-Europa voor een vuurproef komen te staan: de toestroom van de hongerende massa's uit Azië en Afrika die hun deel komen opeisen in de wereldwelvaart die bij ons hoog opgetast ligt, zeker voor hun besef. Ik denk daarbij niet aan de vreemdelingen en asielzoekers van nu want die vormen geen echt probleem. Maar zijn ze niet het begin van iets dat veel grotere proporties aan zal nemen? Je kunt zoiets wel eens denken, nietwaar, en helemaal hersenschimmig is dat niet. Hoe zullen, of voorzichtiger: hoe zouden we daarop reageren? Zijn wij klaar voor liefde als reactie op benadeling? Toen in de zestiende eeuw de islamitische Turken vóór Wenen stonden en voor Europa een bedreiging vormden dichtte Luther zijn 'Vaste Burcht'. Dat lied is dus niet tegen Rome gericht maar tegen de Turken. Het was er een teken van dat de christenheid als geheel (Rome en de Reformatie deden daarin voor elkaar niet onder) een verdedigende houding aannam. Juist zoals nu veel mensen, ook christenmensen, een verdedi-

gende houding aannemen tegen wat zij als een bedreiging van Europa zien. Zouden we deze angsthouding niet af moeten leggen om tot een positievere strategie te komen? Tot een houding van liefde? En zelfs als het zou gaan om een heuse bedreiging, zou ook dan (juist dan!) niet dat geweldige woord van Jezus onze leidraad moeten zijn: Hebt uw vijanden lief en doet wel degenen die u beroven?

Jezus legt ons in de Bergrede de liefde uit als meegaandheid tegenover hen die ons benadelen, die ons op de wang slaan, die ons dwingen één mijl te gaan, die ons het hemd afpakken. Is dat nieuw? Nee. Is dat nooit eerder gepraktiseerd? Zeker wel. Maar toch meer bij uitzondering. Het nieuwe van de vóór ons liggende tijd zou kunnen zijn dat dit op ons állen afkomt, algemeen dus en op ongekende schaal. Wat mij wel eens verontrust is dat als het over de Geest gaat wij christenen ons vaak ophouden in de buitenwijken van ons geloof. Want essentieel kun je zaken als tongentaal of gebedsgenezing of een min of meer enthousiaste

eredienst toch niet noemen. En 'de vrouw in het ambt' ook al niet. Dat laatste zeg ik er voor alle zekerheid maar even bij. Je kunt het over zulke dingen best wel eens hebben, maar je moet er ook weer op tijd over ophouden. De Heilige Geest zoekt het niet in het buitenissige, zei ik aan het begin. Niet in het buitenissige en zelfs niet in het bijzondere. Hij heeft een voorliefde voor het gewone. En daar wil ik mee eindigen. De Geest wijst ons, zegt Paulus als hij het over de bijzondere geestesgaven heeft, de liefde aan als de weg die veel verder omhoog voert (I Korintiërs 12 : 31). De liefde die zichzelf niet zoekt en een voorkeur heeft voor het onopvallende, maar die intussen wel de kern vormt van alles wat de bijbel zegt: de liefde van God in Jezus Christus en op grond daarvan de liefde tot God en de naaste, al zouden we die naaste ook spontaan als een bedreiging ervaren. De tijd lijkt aanstaande dat wij die volstrekt dienende liefde meer dan enig ander ding nodig zullen hebben. En het mooie is: wij kunnen die liefde op elkaar al beginnen in te studeren en uit te proberen.

Pastorale notitie

G. v.d. Brink

Geloof en kerk (ontmoeting op de camping)

*„Van Straelen”, om u te dienen, met
ae alsjeblijf, want we benne nog van
adel, weet u!
En U bent de dominee heb ik gehoord?
Uit Voorburg?
Nou dan ben u altijd nog een beetje
deftiger dan wij, want we kommen uit
De Haag, Moerwijk, da ken u wel!
Nou als u dominee ben, zal u me wal
begrijpe. Of niet. Maar dat ken me ook
niet schele. Ik zal u percies vertelle
hoe me Toos hier (met een knik naar
het ouwe wijfie aan zijn zijde) en ik er
over denke.
De kerk heb uitverkoop gehouwe me-
neer. Waar zijn de heilige-beeldjes
gebleve? Allemaal overboord gekie-
perd meneer, met lichies en al. Niks is
ter overgebleve. Niks. Geen heiligheid
meer. Geen devosie. En alles mag
maar meneer. De meest schunnige
dinge. Alles mag. En trouw? Doodge-
woon trouw zijn aan mekaar, zoals me
Toos en ik nou al vijftig jaar? Trouw is
ter ook niet meer bij meneer. Motje
m'n zoon zien. (Op dit moment sprin-*

*gen de tranen hem in de ogen). Me
zoon? Vijf en twintig jaar is tie ge-
trouwd gewees met het liefste wijffie
van de wereld meneer. Maar hij heb
ze late stikke. Waarachtig waar. Is ter
met zo'n jong ding vandoor gegaan.
Een kreng, meneer, zo rood als een
biet. En respekt voor ze vader en moe-
der? Vergeet het maar meneer. Onder-
laast kreeg ik dat jong nog aan de
telefoon. Zegtie tegen me: „Ik heb
geen medelijken met jou ouweheer!”
Da zei die meneer! Nou medelije hoef-
tie met ons niet te hebben. Als me
Toos en ik saves in het zonnetje voor
de caravan zitte, zegge we tege me-
kaar: wat hebben we het toch goed hé!
Maar da zien ze niet meer tegewoor-
dig. Nooit zijn ze tevrede. Altijd motte
ze meer. En geloof ister ook nie meer
bij meneer. Maar in onze caravan
brandt een lichie voor de Heilige Anto-
nius, zal ik u zegge. En thuis in de
Moerwijk brandt op dit eigeste mo-
ment ook een lichie voor de heilige
Antonius. Omdattie me teruggebrag
heb uit duisland.
En weet u wat me vader zei toen ik
terug kwam uit duisland na de oorlog?
Jonge – zei die – nou hoeve jullie nooit
meer in diens. Want nou komt ter nooit
meer oorlog. Ja, da zei die meneer. En
da geloofde die ook. Maar nou? Mot je
zien. Ze vliegen mekaar allemaal in de
hare. In de Balkan. In Zuid Afrika. In
het Ooste. We gane naar de bliksem
metzealle meneer”.*

Toen ik er even tussen kon komen, zei ik met de wijsvinger omhoog naar de blauwe avondhemel: „Maar ik verwacht verlossing van boven Meneer Van Straelen”. Daarop bleef het een hele tijd stil. De oude man stond zwijgend naar boven

te kijken. Toen hij mij weer aankeek zei hij iets, één zinnetje, dat ik maar niet meer kwijt kan raken.

Beverig zei hij:

*„Ik kan haas niet gelove, dat ut van
bove komt, omdat ...eh...omdat ..de
kerk uitverkoop gehouwe heb”.*

Kurie Eleison!

Zoveel schapen die geen herder hebben!

Kalender

van Ned. Geref. bijeenkomsten van meer dan plaatselijk belang.
Opgave: tel. 05130-20476.

1992

- 17 sept. Vrouwenkontaktdag te Bunschoten-Spakenburg
- 31 okt. Regionale Ontmoetingsdag .Chr. Geref. – Ned. Geref. te Assen

K.R. Veenhof, Heemstede

Priesters en oudsten (3)

Bijbelse obstakels voor 'de vrouw in het ambt'?

Paulus' argumenten

Als Paulus zijn bekende, uit en ten treure geanalyseerde uitspraken doet, dat de man het 'hoofd' van de vrouw is, dat zij 'onderdanig' moet zijn, moet 'zwijgen', 'zich moet laten leren', 'ondergeschikt moet blijven', geen 'gezag mag uitoefenen' – zie de uitvoerige analyses in het 'studierapport' – valt op dat hij in veel gevallen geen argumenten daarvoor aanvoert. Hij stelt dat het zo moet zijn, handhaaft de bestaande orde. Maar enkele malen doet hij meer. Tweemaal wordt het feit dat de man het hoofd is van de/zijn vrouw parallel gezet met het feit dat Christus het hoofd is van de man/de gemeente, waarbij eenmaal aan de reeks wordt toegevoegd: zoals God het hoofd is van Christus (Ef. 5:23; 1 Kor. 11:3). Maar het blijft bij een vergelijking, 'zoals', en Paulus zegt niet met zoveel woorden: „omdat Christus..., daarom moet, op analoge wijze, de man het hoofd zijn van de/zijn vrouw”. Voor zo'n redenering zou ook geen bijbelse grondslag te vinden zijn. Men kan alleen vermoeden dat deze parallellie voor Paulus een soort normatieve orde weergeeft: het één geldt evengoed als het ander. En daarmee wil hij, gezien de spits van zijn betoog, de vrouwen op haar ondergeschikte positie wijzen. Maar een bewijskrachtig argument is deze analogie niet, en de analogie is uiteraard beperkt; God: Christus = Christus:gemeente/man = man:vrouw geldt slechts vanuit een heel bepaalde optiek. Man en vrouw zijn beide schepselen, en Christus is als hoofd van zijn gemeente (die evenzeer vrouwen omvat) ook direct het hoofd van de vrouw, niet pas via de man (nog afgezien van wat 'hoofd' precies betekent, waarvoor ik verwijs naar het 'studierapport').

Er zijn echter drie passages waarin Paulus wel degelijk bijbelse argumenten aanvoert om zijn lezers te overtuigen: 1 Kor. 11:7v.; 14:34; en 1 Tim. 2:13v., waarbij ook verwezen wordt of lijkt te worden naar Genesis. We mogen die argumenten, omdat hij ze uit de Bijbel put, wegen en net als de Joden in Berea (Hand. 17:11) „de Schriften bestuderen of het inderdaad zo is” als Paulus zegt. In 1 Kor. 14:34 ontkent Paulus de vrouw het recht publiek(?) onderwijs te geven en (zo?) gezag uit te oefenen, „zoals ook de wet het zegt”, waaraan hij in vs. 37 toevoegt, dat wat hij schrijft „een gebod van de Heer is.” Omdat we in geen van de vier Evangelien zo'n gebod van Christus aantreffen, en we ook niet mogen aannemen dat Paulus dit zegt op grond van een speciale openbaring, zullen we in het O.T. moeten zoeken, in de wet. Paulus vindt daarin, uitgaande van het éne Woord in beide Testamenten, „een

gebod van de Heer”. Men kan (vgl. 'studierapport' p. 83) veronderstellen dat dit niet op een concreet gebod, één tekst slaat, maar op de algemene tenen van de aan Israël gegeven wet, waaruit blijkt dat de man gezag heeft over zijn vrouw. Dat zou de facto betekenen krachtens de bijbels-patriarchale gezagsverhoudingen, die Israël met de wereld deelt, dus krachtens een tijd- en kultuurgebonden gezagsorde. Dat lijkt niet erg overtuigend en bovendien hebben we boven geconstateerd dat, zo men hier de term 'gebod' al wil gebruiken, het niet gaat om een 'uitgedrukt gebod' maar om overgenomen sociale norm. Het lijkt waarschijnlijker dat Paulus gedacht heeft aan Gen. 3:16, waar Eva als straf te horen krijgt dat haar man „over haar zal heersen”. De tekst gebruikt een werkwoord dat het uitoefenen van macht, beslissingsbevoegdheid, controle aanduidt, gebruikt van God als koning, van vreemde overheersers (Richt. 15:11) en het onder controle houden van jezelf (Gen. 4:7; Spr. 16:32). De betekenis is dus wel duidelijk, maar het is zeer de vraag (zie 'studierapport' p. 41v.) of ook hier wel van een gebod van God te spreken is. God kondigt aan wat de gevolgen van de zonde zullen zijn, de „ontwrichting van de verhouding tussen man en vrouw”, de verstoring van de gelijkwaardige partnerschap van Gen. 2:18, die in Gen. 3:12 begon. Maar zo'n strafwoord – het is al vaak gezegd – kan toch niet de structuur leveren voor de gezagsverhoudingen binnen de gemeente, die ontstaan is door Gods genade en verlossing, een nieuwe schepping?

Anders argumenteert Paulus in 1 Tim. 2:13v., waar hij voor het 'ondergeschikt zijn' verwijst naar Gen. 2:18 – Adam werd eerst geschapen, daarna pas Eva – en Gen. 3 – niet Adam liet zich door Satan verleiden, maar Eva. Bij de bespreking hiervan kunnen we ook het in 1 Kor. 11:7 gebruikte argument betrekken, waar de stelling dat de vrouw in de eredienst het hoofd bedekt moet houden, gebaseerd wordt op de visie dat de men Gods evenbeeld is, de uitstraling van diens heerlijkheid, terwijl de vrouw (slechts) „de glorie van haar man is”. Immers – dat is toch wel de functie van Paulus' woorden in vs. 8v. – de man is niet genomen uit de vrouw, maar andersom; de vrouw is geschapen om de man.

Deze argumenten baseren zich op feiten in het scheppingsverhaal vermeld – Adam eerst geschapen, Eva (eerst) verleid, de vrouw genomen uit de man – die door Paulus geïnterpreteerd worden als aanwijzingen voor het bestaan van een specifieke ge-

zagsverhouding. Maar we constateren dat Genesis zelf (als we Gen. 3:16, dat zeker geen gebod is, buiten beschouwing laten) die conclusie niet trekt. Paulus gebruikt vooral Genesis 2 en 3, en slechts als hij stelt dat de man Gods evenbeeld is, de afstraling van diens heerlijkheid, lijkt hij terug te grijpen naar Genesis 1. Maar dit 'bewijs' is moeilijk te vatten, want Gen. 1:27 zegt duidelijk: „En God schiep de mens (*adam*, als 'soortnaam', niet de man Adam) naar zijn beeld; naar zijn beeld schiep hij hem; man en vrouw schiep hij hen”. Dus de mens is Gods beeld, man zowel als vrouw. Het lijkt een 'rabbijnse' exegese uit het enkelvoud 'hem' af te leiden dat alleen de man Gods beeld was, terwijl de samenhang anders uitwijst. Het rabbijnse element kan men wellicht ook terugvinden in het spreken over 'de heerlijkheid' die de man ontving. Dat was de *kabod* of *doxa* van de mens (man), die door de zondeval verloren zou zijn gegaan, maar die de mens volgens 2 Kor. 3:18 („wij allen”) door de wedergeboorte terugkrijgen. Is de vrouw dan 'gedegradeerd' omdat zij door Satan is verleid? Misschien richt hij zich tot haar, omdat zij het gebod niet zelf rechtstreeks van God gehoord heeft. Maar uit Genesis blijkt nergens dat Eva als zodanig toeganke-lijk voor verzoeking was. Uit Gods reactie blijkt nergens dat Eva een grotere schuld heeft, al probeert haar man haar de schuld in de schoenen te schuiven (Gen. 3:12v.). Het verhaal in Genesis biedt, als we Gen. 3:16 niet als goddelijk gebod kunnen zien, geen argumenten voor de onderschikking van de vrouw. Zelfs als zou de onderschikking een *gevolg* zijn van de zondeval, dan nog is het gebeuren zelf daarvoor geen argument: man en vrouw zijn even schuldig, worden beide gestraft. Het zou gevaarlijk zijn uit Gen. 3 af te leiden – zoals in de kerkgeschiedenis wel gebeurd is – dat vrouwen meer dan mannen toeganke-lijk zijn voor verleiding en bekoring. Wel is het waar dat de sterke beperkingen die Israëls godsdienst haar vanwege haar geslacht oplegde (zie boven onder 'priesters') haar meer toegankelijk maakte voor wat Van der Toorn 'verboden emoties' noemde (hfdst. 8, 'Vrouwen en de Volksreligie'). Maar dat is een historisch verschijnsel, geen scheppingsgegeven. Tenslotte ontleent Paulus een argument aan de scheppingsvolgorde: eerst de man, dan de vrouw, „als precies bij hem passende helper”. Het is inmiddels duidelijk genoeg dat deze laatste woorden geen enkele onderschikking uitdrukken. Zegt dan de volgorde iets over een gezagsverhouding? Dat is onwaarschijnlijk, gezien Gen. 1:27: man en vrouw schiep Hij

hen, beide naar zijn beeld. Maar die volgorde maakt wel verschil in een patriarchale cultuur, waar 'oudste', eerstgeborene zijn van grote betekenis was. De oudste zoon volgt zijn vader als familiehoofd op, neemt onder zijn broers een speciale plaats in (Gen. 43:33; 49:3), erft de voorvaderlijke zegen en krijgt een dubbel deel van de erfenis (Deut. 21:17). Hij volgt zijn vader op in diens beroep (volgens de Babyloniërs een door de goden ingestelde orde), blijft wonen in het familiehuus, de boerderij. Hij zorgt voor de zich daar bevindende familiegraven en erft de familiegoden. Hij heeft erfrechtelijk een speciale positie, omdat hij status en rechten van de vader als *pater familias* overneemt. En omdat het waarnemen daarvan toen een exclusieve mannenzaak was, hebben dochters geen erfrecht. In die patriarchale cultuur is 'de eerste zijn' beslissend voor status en gezagsverhoudingen. In zo'n cultuur zal Paulus' argument ook overtuigingskracht bezitten. Maar als die patriarchale cultuur verdwenen is, het eerst(gebo-)ren zijn geen formele rol meer speelt (behalve in het koningshuis, waar archaische normen op meer terreinen zijn blijven gelden), verliest Paulus' argument aan kracht. Temeer waar het een *conclusie* uit het scheppingsverhaal is, en het verhaal van Genesis zelf die conclusie niet trekt, de vrouw niet expliciet aan het gezag van de man onderwerpt. Het argument heeft voor ons even weinig overtuigingskracht als het eveneens aan de 'natuur' (maar in feite gaat het om de cultuur van die tijd!) ontleende argument over de haardracht (1 Kor. 11:14), dat daarom in onze kerken natuurlijk ook geen geldigheid bezit. Trouwens, is het überhaupt wel terecht om uit de volgorde en manier van de schepping van man en vrouw conclusies te trekken inzake status en gezag? Dat Eva na Adam geschapen werd had een heel speciale reden. God heeft bij de schepping der dieren van meetaf paartjes – manlijk en vrouwelijk – tegelijk in het leven geroepen: paarvorming terwille van de voortplanting als een 'natuurlijk' principe, geheel buiten de dieren zelf om. Maar bij de mens zou het anders zijn, omdat het om meer ging dan voortplanting en sexualiteit. Liefde en partnerschap, samen delen in Gods liefde en opdracht stonden voorop, en Eva werd daarom op een speciale manier apart geschapen, om een einde te maken aan het alleen zijn van Adam: zo wilde God het en zo ervoer Adam het ook zelf (Gen. 2:18-20). God maakt Eva pas als ze gemist wordt en hij brengt haar zelf naar Adam, die haar begroet als zijn gelijke en zijn echte partner. Die speciale gang van zaken breng vanzelf mee dat Eva ná Adam geschapen wordt. Maar dan lijkt het toch in strijd met de tendens van het scheppingsverhaal uit dit „na Adam” en uit het „genomen uit Adam” te willen afleiden dat Eva daarom aan hem ondergeschikt is? Het gaat toch juist om het

tegendeel: gelijkwaardigheid, partnerschap en liefdesrelatie als scheppingsgevens, omdat het zo „goed” was.

Maken we de balans op dan moeten we tot de voor gelovige kerkleden vermoedelijk toch wel schokkende conclusie komen dat de argumenten die Paulus aanvoert om de onderdanigheid van de vrouw aan de/haar man te adstrueren *op grond van de Bijbelgedeelten zelf waaraan hij die bewijzen ontleent* niet overtuigen. Ze hebben overtuigingskracht binnen het patriarchale cultuurpatroon, waarbinnen hij leefde en dacht en exegetiseerde en dat was ook meestal het patroon van de oude christelijke kerk. Als dat patroon ingrijpend verandert ontstaat een nieuwe situatie en dan lezen we op bepaalde punten de Bijbel ook anders, omdat Bijbellectuur, exegese en toepassing door mensen gedateerd zijn. Want wij zijn altijd mensen van onze tijd en cultuur. Dat hoeft niet bang te maken, want ik hoop dat het bovenstaande heeft duidelijk gemaakt dat diezelfde Bijbel het ons mogelijk maakt ook in heel andere culturele omstandigheden te ontdekken wat Gods wil is.

Iedere bijbellezener weet dat veel wetten en voorschriften uit de boeken van Mozes niet meer gelden, niet alleen maar omdat het 'ceremoniële wetten' waren. Sommigen zijn verdwenen omdat ze gedateerd waren, omdat de Wetgever zich wegens de menselijke zwakheden moest aanpassen bij de sociale omstandigheden van die tijd („Hebreeuwse slaven”). Andere zijn weg, omdat ze door revolutie en secularisatie onder de voet gelopen zijn. Tussen beide categorieën moet je goed onderscheiden. Op veel punten grepen Gods wetten in humaniteit, in ethisch en religieus gehalte uit boven wat in die tijd gemeengoed was, maar op veel punten sloten ze zich ook aan bij de patriarchale cultuur van hun tijd. Die cultuur is door handhaving of overname van elementen daarvan in de bijbel niet gecanoniseerd, niet voor alle eeuwen normatief geworden. Als we dat geloven, sluiten we de bijbel op in de cultuur van zijn ontstaanstijd en zouden we in veel opzichten nu met Gods gebod geen kant meer uitkunnen. Als echte hoorders van het Woord moeten we met onderscheiding des Geestes lezen, „onderzoekend of deze dingen zo zijn”. Dat betekent niet dat wij zelf zullen uitmaken wat in Gods Woord vandaag nog gezag heeft en wat niet, want het is de Bijbel zelf die ons daarbij de weg wijst. Bovendien, de kern van ons geloof wordt door deze zaken niet geraakt. Het gaat om cultuurgebonden vormen en voorschriften, die met de sociale structuren van de ontstaanstijd van de Bijbel verweven zijn, om religieus gezien randverschijnselen. De weg gewezen door de Bijbel en zo met een open oog voor wat cultuurhistorisch bepaald en dus aan verandering onderhevig is, kan de gemeente naast oude ook nieuwe schatten uit het Woord tevoor-

schijn halen. Door cultureel bepaalde barrières uit de weg te ruimen kan de gemeente zich beter toerusten voor haar taak vandaag en de volle ont-plooiing van door God gegeven talenten mogelijk maken. Dat is ook een kwestie van heils- en openbaringsgeschiedenis.

In de patriarchale wereld, waarin Israël en de Bijbel ontstonden, had de vrouw in het algemeen, al kende ze zeker vaak geborgenheid en bescherming, een slechte positie. Dat blijkt niet alleen uit de reinheidswetten, het huwelijks- en erfrecht, maar ook uit de praktijk. Achteruitstelling, onderdrukking, seksuele vernedering of uitbuiting (denk aan de al of niet sacrale prostitutie, het veelvuldige concubinaat, de polygamie) waren veel voorkomend en bij zich misgaan werd ze vaak strenger gestraft dan de man, vooral op seksueel gebied. Bij schulden van haar man werd zij eerst als schuldslaaf verkocht, soms van haar kinderen gescheiden en gedoemd tot harde arbeid. Het is in dat licht gezien mooi dat het Oude Testament daar via de wetten verbetering in brengt, maar het is in allerlei opzicht het begin van een lange weg. Het is bemoedigend dat de bijbel in Gen. 3:16 stelt dat de overheersing door de man geen scheppingsordinantie is, maar een gevolg van zonde en verworping, geen natuurlijke zaak maar deformatie. Dat de Bijbel de vrouw anders bekijkt blijkt met name uit de eerste twee hoofdstukken van Genesis. Het valt op dat de oudoosterse, vooral Babylonische scheppingsverhalen, die de schrijver van Genesis kende en waarop hij ook reageerde, geen aparte schepping van de vrouw kennen. De Bijbel wel en dat betekent rehabilitatie. Is het eigenlijk niet fantastisch dat Genesis 1, in deze patriarchale cultuur, waarin de vrouw een mindere status heeft, duidelijk stelt dat beide, man en vrouw door God geschapen zijn, beide naar zijn beeld en dat ze samen een ideale partnerschap vormen? Dat klinkt als evangelie. Het is daarom toch wat onbegrijpelijk dat de kerk in haar behandeling van de vrouw zolang de in Gen. 3:16 vastgestelde verworping als norm lijkt te hebben gehanteerd, en zich meer heeft laten leiden door de bij zonde en straf behorende ge- en verboden, dan door de wet van Christus die door genade vrijmaakt. Christenvrouwen die dat doorhebben en daaronder lijden moeten we heel serieus nemen. Laten we niet aarzelen uit dit inzicht praktische consequenties te trekken. Niet alles wat in de Bijbel „tot de ouden gezegd is”, zelfs met goddelijk gezag, blijft altijd gelden; de geboden zijn vaak in hun strekking en diepgang en geldigheid beperkt en gedateerd (vgl. Matth. 5:21,27,38). Hun plaats wordt ingenomen door nieuwe vormen en normen. Niet naar menselijke willekeur, maar „geheel anders”, omdat wij Christus hebben leren kennen en de Bijbel zelf ons de weg wijst en ons afleert alles angstvallig maar bij het oude te laten.

H. Algra, Den Helder

Informatieboekje 1992

In april verscheen het 'Informatieboekje 1992 voor de Nederlands Gereformeerde Kerken'. Als de serie in mijn boekenkast compleet is, is dit het 18e jaarboekje dat in onze kerken verscheen.

Groot en klein

Het belangrijkste deel van het Informatieboekje is uiteraard de alfabetische lijst van de kerken: een naslagwerk voor ieder meelevend gemeentelid. Hier klopt het hart van onze kerken. We lezen over grote en kleine gemeenten. Een groot aantal activiteiten wordt genoemd. Tientallen namen van mensen die zich inzetten in die gemeenten.

Misschien hebben we de neiging om te denken dat het ledental van veel gemeenten alleen maar achteruit is gegaan. Er zijn inderdaad plaatsen waar het aantal leden sinds de eerste jaarboekjes sterk is gedaald. Er zijn ook enkele gemeenten opgeheven. In andere plaatsen blijkt echter (wanneer je de oudere jaarboekjes naast het Informatieboekje van 1992 legt) sprake te zijn van forse groei.

Natuurlijk zegt het ledental niet alles. Zijn die leden ook levende stenen? Een grote gemeente kan een lauwe gemeente zijn. Men kan het ook teveel van zichzelf verwachten. Een kleine gemeente kan een moedeloze gemeente zijn. Het verloop van het ledental kan ook van invloed zijn op de sfeer binnen de gemeente. Des te meer stemt het tot dankbaarheid als we horen van klein geworden gemeenten, waar broeders en zusters juist elkaar en de gemeente trouw blijven omdat ze elkaar zo hard nodig hebben. Soms is zo'n kleine gemeente zelfs een heel levende en open gemeenschap.

Statistiek

Het statistisch overzicht over 1991 gaf aanleiding tot misverstanden. Doordat in 1990 bij de gekombineerde gemeente in Nieuwegein de christelijke gereformeerden mee waren geteld en in 1991 niet, leek er in de regio Utrecht sprake te zijn van een forse achteruitgang in ledental. Dit was dus onjuist. Daardoor slaat de balans na correctie nog net de andere kant uit: er is in 1991 sprake geweest van een geringe groei (met 13 leden). In de pers werd deze correctie wel gemeld; voor het Handboek 1992 van de vrijgemaakt-gereformeerde kerken kwam de aanvulling kennelijk te laat; dr. W.G. de Vries meldt alleen de achteruitgang in ledental.

Statistische overzichten zijn zelden 'waterdicht'. Dat blijkt o.a. uit het kerkelijk grensverkeer. Er zijn volgens het Informatieboekje 31 vrijgemaakt-gereformeerden lid geworden van de

Nederlands Gereformeerde kerken. Het vrijgemaakt-gereformeerde Handboek meldt er 8 meer: 39 'onttrokken' (naar de NGK). Naar de (vrijgemaakt)-Gereformeerde kerken vertrokken 36 Nederlands Gereformeerden (Informatieboekje); het Handboek meldt er 11 meer: 47 'toegelaten'. Ook in het grensverkeer met de Christelijke Gereformeerde kerken zien we deze verschillen. Het Informatieboekje meldt 70 leden die vanuit de CGK overgingen naar de NGK; het Jaarboek van de Christelijke Gereformeerde kerken noemt 102 leden die over gingen naar onze kerken. Zijn er 32 leden zoek geraakt? Omgekeerd: 63 leden uit onze kerken zijn volgens het Informatieboekje christelijk gereformeerd geworden; het Jaarboek meldt 81 leden die uit de NGK over zijn gekomen.

Kerkelijke spreiding

Op bladzijde 128 van het Informatieboekje vinden we een tekening van de hand van de heer A. van Schijndel uit Den Helder: de landkaart van Nederland met de plaatsen waar een Nederlands Gereformeerde kerk te vinden is. Een tekening die eigenlijk even bijgewerkt zou moeten worden (sinds deze tekening werd gemaakt in 1989 zijn er 2 'predikplaatsen' opgeheven). Op deze kaart zien we dat onze kerken vrij streekgebonden zijn. Dit kan van invloed zijn op de ontwikkeling van het ledental. De neiging om zich na verhuizing aan te sluiten bij een 'naburig' kerkgenootschap is in sommige streken niet denkbeeldig. Zo meldt het christelijke gereformeerde Jaarboek dat de helft van de uit de NGK overgekomen leden in het noorden van ons land wonen. Inderdaad een bijna witte vlek op de kaart van onze kerken. Hierbij moet helaas ook worden opgemerkt dat in sommige gezinnen de plaats van het kerkgebouw nauwelijks meespeelt in de keuze van de woonplaats. Wie ver van het kerkgebouw gaat wonen, zal extra inzet moeten tonen om bij de kerkelijke gemeenschap betrokken te blijven; het vraagt ook om extra aandacht van de broeders en de zusters. Die inzet blijkt niet iedereen op te kunnen brengen.

Naar geen kerk

We noemden het kerkelijke grensverkeer. Veel meer verontrustend is al jaren het aantal onttrekkingen. In 1991 onttrokken zich 168 leden, terwijl er ook nog eens 16 leden van de ledenlijst werden geschrapt (zij zouden m.i. in de grafiek op blz. 152 ook mee moeten worden geteld). Hoewel het er bij de aantallen niet bij wordt genoemd, moeten we aannemen dat deze mensen zich niet meer bij een kerk hebben aangesloten. Het is een heel verdrietige zaak als gedoopte mensen de weg

naar de kerk (en vaak ook de weg naar God) kwijt zijn geraakt. Ook in onze 'genabuurde' kerken is dit een punt van grote zorg (de Christelijke Gereformeerde kerken verloren op die manier 472 leden; de vrijgemaakt-Gereformeerde kerken 343 leden aan 'geen kerk' of 'onbekend'). Hoewel we met dankbaarheid mogen zien dat er ook leden werden toegelaten is het aantal onttrekkingen in de kerken helaas veel groter dan de 'winst door evangelisatie'.

Jaaroverzicht

Sinds 1986 is Ds. K.H. de Groot uit Bunschoten de redakteur van het Informatieboekje. Dat betekent dat hij verantwoordelijk is voor de inhoud van het Jaaroverzicht. Dat overzicht bepaalt ook een beetje het 'gezicht' van de kerken, want de kerkelijke pers haast zich ieder jaar weer om uit de inhoud van zo'n overzicht te kunnen citeren. Daar wordt immers min of meer de balans van het afgelopen jaar opgemaakt? Het zal duidelijk zijn dat het schrijven van zo'n verslag dan ook geen gemakkelijke taak is.

Wat mij vooral opviel in het Jaaroverzicht is, dat de toon zo in mineur is. Ds. de Groot spreekt van een toenevend individualisme en van geestelijke agressie binnen de kerken. Hij noemt de hoge eisen die aan predikanten worden gesteld en brengt het grote aantal vakatures in relatie tot het geringe aantal uitgebrachte beroepen naar voren (opvallend is dat Ds. H. van der Schaaf in het christelijke gereformeerde Jaarboek 1992 hier ook naar verwijst). Er kunnen ook nog wel andere zorgen aan worden toegevoegd, zoals moeite om de ambten te vervullen, de invloed van de moderne levensstijl enz., enz. Wie alléén over moeite en zorgen leest, zal zich bijna af gaan vragen waarom de Nederlands Gereformeerde kerken nog bestaan, waarom mensen nog lid zijn van deze kerken. Toch is er ook een andere kant, en die mag ook belicht worden. Is het niet een wonder dat God zulke goede dingen doet in onze kerken? Dat er jongeren van harte 'ja' zeggen tegen God, dat het gemeenteleven bloeit, dat mensen zondag-aan-zondag mogen horen over het perspectief in hun leven? Doordat de eindredakteur van het Informatieboekje zich (en niet ten onrechte) zorgen maakt over sommige ontwikkelingen binnen onze kerken, lijkt de dankbaarheid teveel naar de achtergrond te zijn geschoven. Dat is jammer; we missen op die manier toch een wezenlijk onderdeel van ons leven als christelijke gemeente(n).

Opleiding

In zijn Jaaroverzicht wijdt Ds. K.H. de Groot ook enkele woorden aan het Nederlands Gereformeerd Seminarie.

Nadat hij op blz. 155 al had gewezen op de noodzaak van een eigen opleiding, schrijft hij op blz. 162: „Het Seminarie heeft blijkbaar een plaats verworven binnen onze kerken ... Het is wel merkwaardig dat de landelijke vergadering aan deze feitelijke situatie helemaal voorbij ging”. Vervolgens vraagt ds. de Groot zich af of we niet op een vreemde manier bezig zijn als de TSB (theologische studiebegeleiding) mede gaat functioneren als een (praktische) postdoctorale opleiding. Als de studenten allemaal dezelfde (eigen) opleiding zouden volgen, zou de TSB immers niet nodig zijn? Hoe wel het niet met zoveel woorden wordt gezegd, wijst de context in het jaaroverzicht toch in de richting van een pleidooi voor het Seminarie. In dit verband noem ik een zinsnede van Ds. G. van den Brink in het jaaroverzicht 1984 ten aanzien van het Seminarie: „De redakteur van het Informatieboekje zou buiten zijn boekje gaan, als hij zijn invloed zou aanwenden voor het promoten van een opleiding die niet door alle kerken is gesticht, daarentegen slechts door een gering aantal kerken wordt gedragen” (blz. 144, Jaarboekje 1985). Om misverstanden te voorkomen: het gaat mij hier niet om de betekenis van het Seminarie als zodanig; het heeft zich een plaats verworven binnen de kerken. Maar is een Jaaroverzicht wel de plaats waar deze discussie gevoerd moet worden?

Andere kerken

Uitvoerig gaat ds. de Groot in op de verhouding tot de Christelijke Gereformeerde kerken en de (vrijgemaakt-) Gereformeerde kerken. Het lijkt wel of de 'pas-op-de-plaats' ten aanzien van de contacten met onze christelijke gereformeerde broeders en zusters heeft geleid tot een opnieuw omzien naar de vrijgemaakt-Gereformeerde broeders en zusters. Overigens geven sommige veranderingen binnen deze kerken ook wel aanleiding tot meer optimisme dan voorheen. Ds. de Groot heeft zelfs een hartelijke concept-brief opgesteld als antwoord op een eventuele brief van vrijgemaakte zijde. Helaas doet een deel van het jaaroverzicht van dr. W.G. de Vries in het Handboek 1992 toch weer veel hoop de bodem in slaan. Gelukkig vallen er (zoals al genoemd) binnen de vrijgemaakt-Gereformeerde kerken ook andere (milde) geluiden te beluisteren. Wie weet wat er in de toekomst – met Gods genade – mogelijk is.

Verplichte lectuur

Wie een beetje thuis wil zijn in onze kerken, doet er goed aan zich het Informatieboekje 1992 aan te schaffen. Waar kan ik een preken-serie bestellen, kan onze dochter in Utrecht 'vertrouwd' onderdak krijgen, is er in Krommenie een jeugdvereniging, wie is de zending van Leerdam in het Nqutu-district, wat is het adres van de STAGG, wie zitten er in de 'kommissie openstelling diakenambt voor de zusters in de gemeente', wat is het adres

van de scriba in Nieuwegein, hoe laat begint de kerk in de buurt van onze camping, is daar crèche? Handig toch, zo'n boekje? Eigenlijk is het verplichte lektuur, voor weinig geld.

Naar aanleiding van: Informatieboekje 1992 voor de Nederlands Gereformeerde Kerken. Redactie: Ds. K.H. de Groot. Uitgave: Buijten & Schipperheijn, Amsterdam. 216 pagina's. Prijs: f 15,30.

Jeannette Westerkamp-Stegeman

Post uit Rwanda Twee wonderen

In de heuvels in Zaïre ligt een ziekenhuisje. Er is geen weg heen. De zieken die er komen hebben toch geen auto's. Ze lopen over de smalle zandpaden of, als ze erg ziek zijn worden ze gedragen op een soort bed dat aan twee lange palen hangt. Er is geen stromend water in het ziekenhuis en geen elektriciteit. Water wordt gehaald uit een bron of uit de grote regentonnen, in de tijd dat het regelmatig regent, en in een speciaal gebouwtje staat een grote generator. Dat is een soort motor die op benzine loopt die elektriciteit kan maken. Maar dat gebeurt maar zelden, want benzine is duur. Eigenlijk gaat de generator alleen maar aan als er geopereerd wordt. Er is geen dokter in het ziekenhuis, één keer in de maand komt er een arts uit de grote stad. Achter de gebouwen is een veld waar een helikopter kan landen. De mensen in het dorp praten over de 'vogeldokter' omdat hij altijd uit de lucht komt. Die ene dag in de maand wordt er geopereerd en de dokter bekijkt de zieken waar de verplegers geen raad mee weten. De baas van het ziekenhuis is een zuster. Ze is op twee manieren een zuster. Ze is verpleegster maar ze is ook non. D.w.z. ze heeft in de katholieke kerk beloofd dat ze nooit zal trouwen en voor God zal werken. Ze is een kleine magere vrouw. Altijd draagt ze dezelfde kleren, een lichtbruine jurk waar ze haar witte schort overheen draagt als ze werkt en op het hoofd heeft ze een kapje met een sluier die op haar schouders komt. Een sluier van witte katoenen stof. Ze is blank, klein en gerimpeld. De mensen noemen haar stiekempjes 'gedroogd vlees' zo gerimpeld is ze. Maar dat zullen ze nooit zeggen waar ze bij is, want iedereen

is een beetje bang voor haar. Heel lang geleden is ze uit Spanje gekomen, ze heeft de taal van de mensen geleerd en er is geen woord dat ze niet begrijpt. Langzamerhand is dat ziekenhuisje haar ziekenhuis geworden. Ze is altijd overal tegelijk lijkt het wel. Alles is altijd keurig netjes schoon. Laat zuster Maria niet merken dat er een plekje wordt overgeslagen! En alle mensen die in het ziekenhuis werken zijn altijd keurig op tijd, anders wordt zuster Maria boos en dat is niet leuk. Ja, de mensen zijn een beetje bang voor haar, maar meer nog dan dat: ze houden ook een heleboel van haar. Want zuster Maria doet alles voor de mensen. Ze werkt dag en nacht. Ze doet het werk van een zuster maar ook dat van een dokter en iedereen weet dat ze zo streng is omdat ze van de zieke mensen houdt en wil dat ze beter worden. En daarom doen alle mensen precies wat zuster Maria zegt. Behalve die ene keer...

Elke morgen voor ze aan het werk gaan komen alle verplegers bij elkaar en zuster Maria bespreekt het werk met ze. Op die morgen voegde de zuster er wat aan toe. „Luister – zei ze plechtig – ik heb een idee. We werken hier allemaal samen met al die zieke mensen die onze burens en vrienden en vaders en moeders en broers en zussen zijn. Maar we weten wel dat wij zelf niet de baas zijn over het leven, hoeveel we ook ons best doen. God is de baas van het leven.” Iedereen knikte. „En daarom – ging de zuster verder – daarom wil ik voorstellen om in het vervolg 's morgens samen te bidden voor ons werk.” Er viel een grote stilte. Sommige mensen begonnen wat onrustig heen en weer te schuiven met hun blote voeten op de grond. Sommigen knikten blij, maar de meerderheid keek strak naar de grond. Ze vonden het geen goed idee. Gaspard, de lange verpleger dacht aan wat zijn dominee had gezegd in de kerk nog die zondag. „Blijf uit de buurt van de katholieken”, had hij gebulderd. „Ze bidden niet alleen tot God maar ook tot Maria, heidenen zijn het.” En Miriam, een jonge verpleegster keek vanuit haar ooghoeken naar haar vriendin Dorothé. Zij hadden er nog pas over gepraat dat de kerk van Gaspard eigenlijk geen echte kerk was. Daar werden kinderen gedoopt en hun dominee zei duidelijk dat dat niet kon. Dat mensen die niet gedoopt zijn als ze volwassen zijn, geen christenen genoemd kunnen worden. En Abadala, een andere verpleger, voelde zich ook niet op zijn gemak. Hij bad vijf keer per dag, maar niet tot Jezus, maar tot Allah. Zuster Maria keek het kringetje rond. Ze verstond niet alleen de taal van de mensen, ze begreep ook hun gebaren en ze zuchtte. „Ik zeg niet dat het moet, het is maar een idee”, zei ze toen een beetje ongeduldig. „We beginnen morgen en wie komen wil mag komen en wie niet wil die komt een kwartiertje later.” En zo gebeurde het, een

week lang. Maar de verplegers in het ziekenhuis kregen er ruzie van. „Jij gaat bidden met de zuster om in een goed blaadje met haar te komen hè”, zei de een tegen de ander. En zodra de zuster dat merkte hield ze op met het gebedskwartier. Ze wilde dat het beter zou gaan met het werk, niet dat er ruzie van zou komen en zo bad iedereen weer op zijn eigen manier, apart, of men bad niet.

Het is een warme broeierige dag, het is bijna tijd om naar huis te gaan, alleen de nachtploeg zal blijven. Dan opeens wordt er een zieke binnengebracht. Een hele groep mensen is meegekomen, ze schreeuwen en huilen. De man op het draagbed is bewusteloos. Hij is stijf ingepakt in dozen en lakens, maar ondanks dat druip het hele bed van bloed. Hij is aangevallen door een koe, er zit een enorme wond in zijn buik. Alle verplegers van het ziekenhuis komen aanlopen. Ze zijn wel gewend om nare dingen te zien, maar hier schrikken ze toch wel van. Zuster Maria wordt erbij geroepen. Ze kijkt, ze voelt en dan staat ze eventjes helemaal stil, heel heel stil. „Naar de operatiezaal, roept ze dan, vlug maak de boel in orde, zet de generator aan, niemand naar huis, allemaal meehelpen.” Als de zuster zo praat, dan rent iedereen. In een ogenblikje is alles gedaan wat ze heeft gezegd. De gewonde ligt op de operatietafel en alle verplegers staan in de kleine onderzoekskamer naast de operatiezaal. Ze kijken elkaar aan. Gaat de zuster opereren? Kan ze dat? Zuster Maria staat nog te regelen, ze kiest twee helpers uit, ze verdeelt andere taken en dan komt ze in de onderzoekskamer staan. Ze ziet er anders uit dan anders. Ze is helemaal nat, alsof ze in de regen heeft gestaan, of in de zon heeft gerend en haar handen trillen.

„Luister – zegt ze heel zachtjes en heel nadrukkelijk – jullie weten dat ik nog nooit geopereerd heb. Jullie weten dat ik dat nooit geleerd heb.” De verplegers knikken zwijgend. „Maar als ik het nu niet probeer dan is die man dood, dat weten jullie ook.” Iedereen knikt weer. „Die man heeft negen kinderen. Ik ga hem opereren en jullie blijven allemaal hier. Jullie helpen me. Jullie blijven hier en jullie bidden, en blijf bidden tot we klaar zijn met opereren.” Dan draait ze zich om, wenkt de twee helpers en sluit de deur van de operatiekamer achter zich. Je kunt een speld horen vallen in de onderzoekskamer. De verplegers en verpleegsters kijken elkaar aan. Buiten ronkt de generator, en het wordt langzaam maar zeker schemerig. Miriam vouwt haar handen en sluit haar ogen. Dorothee ook, stuk voor stuk vrouwen ze allemaal hun handen. „O Here Here...”, fluistert Miriam. „Koning Jézus...” begint Dorothee, anderen beginnen ook hardop te bidden. Abdala valt op zijn knieën, er zijn er nog meer die knielen. Gaspard gaat rechtop staan en heft zijn handen omhoog, zo

bidt hij. Een ander begint te zuchten en te kreunen. Een enkeling kijkt onwennig naar de anderen maar begint dan toch ook mee te doen. En zo bidden ze samen. Het wordt donker, de generator ronkt, buiten huilt een van de mensen die de zieke kwamen brengen. Het duurt eindeloos, eindeloos en de verplegers bidden. Dan gaat opeens de deur open. Zuster Maria staat in de opening. „Goddank, zegt ze

blij, de man leeft nog en hij zal leven als God het wil. Dank je wel voor jullie gebeden. Er is een wonder gebeurd.” Dan loopt ze door de kamer heen en verdwijnt naar huis. De verplegers in de kamer blijven nog even stil staan. Er is een wonder gebeurd, in de operatiekamer. Maar eigenlijk is er ook een wonder gebeurd in de onderzoekskamer, al kan niemand precies zeggen wat het is.

G. Blijdorp

Een verhaal van zegen en zorg

Zoals u uit het opschrift al kunt opmaken heeft de gemeente van Ds. Párraga ook zorgen en dat voornamelijk op financieel gebied. Maar daarover straks meer.

In die streek rond Murcia, waar bij de Rooms en een fanatieke Maria-verering is en Christus hoogstens op de tweede plaats komt, wonen duizenden zigeuners. Daar is een hele zigeunerenclave. Mede door steun van de Spanje-commissie in Rijswijk voortreffelijk geholpen door IRS en 'De Bijbel in elk huis' zijn o.a. ook onder die mensen Bijbels verspreid, tot nu toe ongeveer 3000 stuks. En vanuit die zigeuner-wereld kwam de roep tot Ds. Párraga „kom over en help ons, want de velden zijn wit om te oogsten”. Maar er zijn geen 'arbeiders'. Er is nu een plan om een eenvoudige seminarie te organiseren, waar o.a. les zullen geven Ds. Párraga zelf, Ds. Juan Sanz, Ds. Ricardo Cerni en een missionaris uit Honduras, Ds. F. Sawyer. Een wetenschappelijk theologische studie, als b.v. in Nederland aan de universiteiten wordt gedoceerd, is niet de bedoeling. De voornaamste onderdelen van de geplande opleiding zullen bestaan o.a. uit grondige Bijbelkennis, Exegese Oud- en Nieuw Testament, Kerkgeschiedenis algemeen en van Spanje, Geloofsleer en Belijdenisgeschriften.

In een tiental gezinnen wordt wekelijks de Bijbel bestudeerd. Er is voor velen, nog lid van de roomse kerk, een hoge drempel voor de kerk. Een huis binnengaan om daar in een kring van 8 of 10 mensen over de Bijbel te praten is minder moeilijk. Bij toenemende kennis van de Schrift ontstaat er vrijmoedigheid om ook naar de samenkomsten van de gemeente te komen. Hun angst valt dan weg en de gemeente groeit. Eerst angst en gebrek aan kennis. En nu: toenemende kennis van Gods Woord, groeiende vrijmoedigheid en hartelijk opgenomen in de kring van de gemeente. Van deze ontwikkeling gaat 'een sprake uit'. Men hoopt dan ook, en liefst zo spoedig mogelijk, enkele jonge mannen een gedegen opleiding tot evangelist

te kunnen geven, zodat Ds. Párraga de nodige steun krijgt. Maar, daar heb je 't weer, de financiën, want alle geld dat binnenkomt is bestemd voor levensonderhoud van de predikant, (en dat zal wel het minimumloon zijn) en aflossing van schuld, kerkbouw en verspreiding van lectuur. Maar er is meer. De gemeente heeft de beschikking (in eigendom) gekregen over een boerderij 'ergens' in de vrije wereld in de provincie Murcia. Prachtig gelegen op een heuvel in een heel mooi landschap.

Dit moet een jeugd-vakantieoord worden voor jongens en meisjes van b.v. 16-20 jaar. Kinderen uit z.g. 'één-oudergezinnen' en kinderen die door de ouders verwaarloosd worden en in de straten van de stad opgroeien.

„Want”, zegt Ds. Párraga, „wij moeten ook en vooral de jeugd de blijde boodschap brengen. De jeugd is weer de toekomst van de kerk”.

De gemeente in Sangonera is uitgesproken bijbels bezig. De Vrije Baptistengemeente van Drachten heeft een aantal bedden (ik meen 15) voor dit jeugdhuis gegeven. Men had in Drachten van het werk van Ds. Párraga gehoord en gemeend dit met een gift te moeten steunen.

Vraag: „Is dit ook iets voor alle Ned. Geref. Keken?”.

Hoe reageert nu Rome op de groei van de 'Iglesia Christiana Evangelica Bethel de Murcia' (want zo is de naam) vraagt u natuurlijk. Was er eerst duidelijke vijandschap, men heeft nu een andere methode uitgedacht. Er is geïnformeerd of een gezamenlijke dienst zinvol is. Het geven antwoord is: „Neen, geen wieroeklucht meer in onze neus” aldus Párraga.

Het moet onze bede zijn of de Heer der Kerk met Zijn Geest het werk dat daar wordt verricht wil blijven leiden en steunen. Wat ons betreft, wij zijn blij de geloofsmoed en het geloofsthousiasme van onze broeders en zusters (want dat zijn ze toch?) van dichtbij te hebben geproefd.

U allemaal, vanaf ons zonnig balkon in Benidorm, van harte gegroet.

P.J. van Kampen. Eck en Wiel

Een provinciestad in Bulgarije

niet meer zo lang...

Hristo Michailov was een belangrijke revolutionair in de opstand van 1923. Hij klom op in de rangen van de Bulgaarse Communistische Partij en in de Tweede Wereldoorlog was hij een belangrijke legerleider. Nog steeds staat hij ongenaakbaar op zijn sokkel in het centrum van de stad, die naar hem is genoemd. 't Is echter de vraag hoe lang dat nog het geval zal zijn. Zijn geboortehuis, dat tot museum werd ingericht, bleek op de vier achtereenvolgende dagen dat ik erheen ging volmaakt potdicht. De eerste graffiti zijn voorzichtig op de deuren verschenen. Zijn graf, tot voor kort een communistisch heiligdom, ligt er wat verwaarloosd bij. De lege tandpastadoos, die iemand er achteloos had neergegooid, bleef ook gewoon liggen, de hele week dat ik in Michailovgrad verbleef. Er gaan stemmen op dat men de man gewoon ergens anders moet gaan begraven en dat ook te doen met zijn vrouw, Dora Karova Michailova, die pas in 1980 overleed en op een steenworp afstand haar eigen, opvallende, grafteken heeft. Binnenkort is het communistische heiligdom verdwenen, verwachten insiders. Dan staat op dat plekje aan het einde van de Boulevard Dimitrov alleen de Bulgaars Orthodoxe Kerk in enige glorie overeind. Teknend voor de situatie!

nieuwe nood en nieuwe kansen

Ook in de Bulgaarse provincie veranderen de dingen dus, zij het niet zo snel als in de hoofdstad. Deze hoek van Noordwest Bulgarije, op drie uur spoorafstand van Sofia, was altijd intens marxistisch! Nog steeds vindt men hier veel oude communisten, die uiterst ontevreden zijn over de huidige gang van zaken. Op zich is dat niet onbegrijpelijk, want economisch gaat het niet goed met Michailovgrad. Een paar grote fabrieken, uiteraard volgens goed-marxistisch gebruik centraal geleid, hebben hun poorten moeten sluiten of zijn qua produktie en aantallen werknemers drastisch geslonken. Het gevolg is dat er in de stad zeker 5.000 mensen, mannen en vrouwen, werkeloos zijn. En dat op een bevolking van 60.000 mensen... Meer dan een vijfde van de beroepsbevolking, die hier beide seksen omvat. Er is dus nogal wat sociale nood, maar tegelijkertijd een duidelijke wending naar een meer kapitalistische markteconomie. Er zijn inmiddels wat prive-bedrijven in Michailovgrad gekomen. „Ze floreren allemaal!”, wordt me verteld. Over een poosje zal dat wel te zien zijn in het straatbeeld. Dan rijden de nieuwe zakenlieden in een westerse wagen, in plaats van in een van die eindeloos gedeukte en geblutste Lada's, Moska's, Zjigoeli's en Wartburgen. In de straten ontwaar ik trouwens al heel wat vrachtwagens uit West-Europa, vooral uit Oostenrijk. De oude firmanamen en adressen in Wenen en

Salzburg staan nog op de auto's; ze hebben alleen nu een bulgaars nummerbord. Een kennis van me heeft uit de voormalige DDR een vrachtwagen gehaald, voor zijn eenmansbedrijfje. Hij deed er twintig dagen over om de terugreis te volbrengen! Dat kwam vooral doordat hij bij de diverse grenzen dagenlang moest wachten. Hij vindt 't niet zo erg, want met die vrachtwagen is hij zeer geholpen.

De straathandel in het stadscentrum blijkt ook te bloeien. Tientallen kraampjes, meestal een opklaptafeltje groot, liggen vol met westerse sigaretten, haarlak, deodorant, koffie, chocola, cosmetica en drank. Het meeste is afkomstig uit buurland Turkije en is, naar Bulgaarse begrippen, stevig aan de prijs. Voor Westerlingen is daarentegen bijna alles belachelijk goedkoop. 't Is niet zo goedkoop om in Bulgarije te komen, maar 't is wel uiterst goedkoop om er te zijn! (Wat de prijzen betreft, voor veel mensen in Michailovgrad liggen deze produkten voorlopig buiten hun bereik. Als je werkloos raakt, zorgt de staat nog een half jaar voor een zekere uitkering, van ongeveer f 50.!) Ook al heb je dan een echtgenoot(e) die nog werkt – het is hier verboden beide partners tegelijk te ontslaan – is toch veel van dat moois allen maar om naar te kijken. En als je na die zes maanden nog geen werk hebt, en die kans is heel groot, dan trek je je soms terug in je tweede huisje, op het platteland, waar je in elke geval je eigen groenten kunt verbouwen en waar het leven hoe dan ook goedkoper is...)

ook nieuw

Behalve voor die buitenlandse spullen is er opmerkelijke aandacht voor boeken en vooral tijdschriften. Er staan altijd wel mensen te kijken of te bladeren. Die periodieken, kranten en bladen zijn niet uit het buitenland afkomstig. Overigens is ook in de Bulgaarse publikaties het eerste, nog wat schuchtere, bloot op de omslag te zien. Het vermag mijn aan sterkere, westerse prikkels gewende ogen niet te schokken, maar dat neemt niet weg dat de eerste wankelen schreden op weg naar zowel een boulevardpers als naar 'soft porno' lijken te worden gezet. Ik zie het met leedwezen aan. Dezelfde ontwikkeling bespeur ik, als ik in de grootste boekhandel in het centrum een boek van Bhagwan Sri Rajneesh zie liggen, die sinds zijn vroegtijdige dood (aan AIDS, zoals wel wordt beweerd?) Osho heet. 'Yoga, Meditatie en Sex' is de titel van het dunne boekje, dat voor twaalf leva (ongeveer een gulden) te koop is. „Waarom verkoopt u dit boekje eigenlijk?”, wil ik weten van de verkooptster, die overi-

gens niet de eigenaresse is. „Weet u dat die man in het Westen een omstreden sekte-leider was? Ik denk niet dat dit een erg goed boek is.” Haar antwoord is zeer simpel en afdoende: „De mensen in Bulgarije willen ook wel eens over seks lezen!” Het antwoord verbijstert me! Als het boek van Bhagwan niet het woord 'seks' in de titel had, hoefde geen hond het te hebben. Maar nu, door dit ene woord liggen er vijfendertig exemplaren in een provinciestadje, in afwachting van een nieuw publiek om te corrumperen... De kinderen van de duisternis hebben het voor de zoveelste keer goed aangepakt, denk ik, als in de winkel uitga.

nieuwe gemeenten

Ik ben overigens niet in Michailovgrad om te fulmineren tegen de goddeloosheden van Bhagwan, maar om lezingen en Bijbelstudies te geven in een gemeente, die nog maar pas is ontstaan en nu al zo'n honderd leden telt. Ik verblijf bij de ongehuwde voorganger van die gemeente, Plamen, een jonge kerel van zo'n 34 jaar. Hij is niet bijzonder ontwikkeld te noemen, maar hij is vurig van geest. Ik ken maar weinig mensen die zo vol overgave kunnen bidden en spreken over de Heer! Tot twee maanden geleden was hij werkzaam in een van de fabrieken, waar ze eerst televisieschermen en monitoren maakten en vervolgens op de produktie van brandkasten overgingen! Ook dat wilde niet erg lukken, in een nieuw bestel, waarin je als producent echt moet concurreren. Zo zijn ook in die fabriek honderden ontslagen gevallen en Plamen was een van hen. In zijn geval pakte het goed uit; hij had in zijn vrije tijd altijd al vele uren besteed aan het werk van verkondiging en evangelisatie en de vraag kwam of hij dat nu 'voltijds' en bezoldigd wilde gaan doen? Dat wilde hij graag, met het gevolg dat hij nu, met 'Brother Rumen', voor deze gemeente verantwoordelijk is. Ze werken hard, spreken over Christus waar ze maar kunnen, trekken erop uit in de wijdere omgeving van de stad en blijven daarbij alom bekend en redelijk gerespekteerd. Als ik met Plamen door het park naar het postkantoor loop, of wat door de voornaamste winkelstraat slenter, wordt hij door allerlei mensen gegroet die ik niet als gemeentelieden herken. Wanneer we langs het politiebureau komen, weet hij er van alles over te weten. „Ja, een paar jaar geleden, wij kwamen hier heel geregeld”, zegt hij zijn ietwat gebroken Engels. „Voordat het Communisme wegging. We mochten niet bij elkaar komen voor dienst, maar dat deden we toch. Nu zijn ze veel vriendelijker. Nu huren we een ruimte van de gemeente voor dienst.”

Zoals Plamens gemeente zijn er nu diverse in Michailovgrad. Twee jaar geleden was er maar een enkeling die voor zijn of haar geloof uitkwam, maar nu is dat veranderd. Toch, waar vroeger nauwelijks enige gemeente was en er nu wel zes zijn, is dat niet alleen reden tot blijdschap. In dit achterafstadje zijn diverse gemeenten ontstaan door een duidelijk konflikt, en dat had te maken met de geestesgaven. In die kleine en kwetsbare Christelijke gemeenschap is geen explosiever gespreksonderwerp te bedenken dan dat van de 'charismata'! Na elke Bijbelstudie of lezing krijg ik er geheid vragen over, wat ik ervan vind.

eenvoudig en vroom

Al weet ik dus al gauw dat er in de Christelijke gemeenschap van Michailovgrad, en van Bulgarije in zijn geheel, de nodige verdeeldheid heerst (of is het juist on-nodige verdeeldheid?), toch ben ik na een week in de kring der gelovigen eigenlijk best onder de indruk. Zo anders dan bij ons in het Westen vaak het geval is, zijn de Bulgaarse Evangelische Christenen met een onverdeelde hart, lijkt het. De vele maatschappelijke en culturele afleidingen en verlokkingen die wij in ons deel van de wereld kennen lijken (voorlopig?) nog afwezig. Als er een Bijbelstudie wordt gehouden of een bidstond wordt belegd, komen de mensen bijeen, in een dan prompt overvolle flat of in een boerderij, als het om gelovigen op het platteland gaat. De overgave waarmee men daar bidt stemt eigenlijk tot een zekere jaloezie. Wat een betrokkenheid!

Dan hebben we de spreekwoordelijke gastvrijheid van Oost-Europa nog niet genoemd. De voorbeelden zijn er in grote aantallen. In het boerendorpje Dolno Tserovene, een half uur naar het Noorden, vlak bij de Donau, die daar de grens met Roemenie vormt, werk ik, zonder honger, een vierde en vijfde maaltijd van die dag met enige moeite naar binnen. Het hoort tot je Christenplicht om zoveel voedsel te eten als je maar enigszins aan het gezicht kunt onttrekken. De gulheid en de hartelijkheid is overweldigend en de gedecideerde oma's en moeders van het Bulgaarse platteland zijn gedurende het hele proces met een waakzaam oog aanwezig. (Bij een maaltijd heb ik, aan een overigens heerlijk stuk vlees de grootste klodder vet die ik van mijn leven ooit heb gezien. Dat was de enige keer dat ik in Oost-Europa ooit heb 'geleden voor het Evangelie'...)

geschakeerd

In een week krijg je wel een beeld van het leven in zo'n afgelegen hoek van Oost-Europa, in al zijn facetten. Van mensen en plaatsen. De hoge flats aan de rand van het eigenlijk heel aardige park, die allemaal 'Aurora' heten, met nummers van 1 tot 4. Zouden die onapetijtelijke woonkazernes echt de 'Dageraad' van het Communisme moeten

symboliseren? Zo'n tegenstelling wil er bij mij niet in, ondanks alle gruwelen op het gebied van bouwstijl, die ik inmiddels in Oost-Europa heb meegeemaakt. (Het kan ook zo zijn dat ze zijn genoemd naar de slagkruiser die in de Oktoberrevolutie in Petersburg de kant van de Bolsjewieken koos, houd ik me voor.)

De trots poserende stelletjes, die op zaterdagmorgen aan de lopende band in de echt worden verbonden; 't is een gaan en komen van bruidsstoeten, als ik voor het gemeentehuis een poosje blijf staan kijken. Ze verlaten de trouwzaal onder de klanken van Beethoven's 'Ode an die Freude', dat keer op keer oerverdovend ten gehore wordt gebracht. (Wie beweert er dat ze in Oost-Europa nergens geluidsapparatuur van een zeker volume hebben waarmee je een hele volksmassa kunt begeleiden?) De morgen dat ik sta te kijken richt geen huwend stel de schreden naar het Monument van de Revolutie; vroeger ging bijna ieder paar foto's laten maken aan de voeten van de grote revolutionaire held, die heel krijgshaftig met zijn vuurwapen zwaait. Maar dat is nu voorbij; al is het niet meer dan dertig stappen naar het monument van het roemruchte verleden, niemand die er nog gaat kijken. De grote vijvers, die nu leeg staan en de vele fontein die nu buiten dienst zijn.

De mensen die meer dan vroeger iets van hun emoties gewoon op straat laten merken. Mensen die op bankjes zitten te genieten van hun spelende kindertjes. Het is lente en ook de politieke vorst lijkt uit de grond. Het leven, dat nooit zonder ontberingen is, is desondanks goed te noemen. Mensen hebben altijd weer een groot vermogen om zich vast te klampen aan die dingen waarvan je wel genieten kan.

wat je blijft

De indrukken die ik na een week meeneem zijn vele en ze zijn ook, zoals steeds, heel gevarieerd. De diepste indruk maakte zeker het leven van de gemeente waarin ik verblijf. De hartelijkheid, de betrokkenheid op elkaar, de belangeloze en onbaatzuchtige zorg voor me, een tot dan toe onbekende buitenlander. Toen ik aankwam, werd ik door vijf mensen van het station opgehaald; als ik weer vertrek, zijn komen er zeker vijftien mensen opdagen. Dat is hartverwarmend! Als we elkaar ten afscheid groeten, heb ik die gemeente toch wel in mijn hart gesloten.

Ze willen herkenbaar zo dolgraag groeien, in aantal maar zeker ook in diepgang. Ze komen zeker twee dagen per week bij elkaar. Ze wekken elkaar op om over Christus te praten. Ze lopen veelal over van motivatie. Wat ze voorstaan is bekend en maakt ook op hun omgeving duidelijk indruk. Als het bericht gaat dat een partij bouwstenen voor hun kerkgebouw is aangekomen, (de bakstenen worden met de trein vervoerd en worden op het sta-

tion gewoon gelost), neemt een aantal mensen de volgende dag vrij. Met elkaar gaat men die 7500 stenen weer laden (op die vrachtwagen die uit Duitsland is gekomen) en op het bouwterrein wordt het geheel weer gelost. Bijna een hele dag is men bezig om ze daar in een grote keurig aangelegde stapel onder een groot zeildoek te krijgen. Als ik met een camera toesnel, willen ze er allemaal op. Ik heb nog nooit zoveel foto's van een groep mensen gemaakt; het welbehagen om te worden gekiekt is nog volop aanwezig. Maar ook, omgekeerd, als er met mijn toestel iets mis blijkt, gaat een van de gemeenteleden die tv-monteur is twee uur lang aan het werk om het zaakje uit elkaar te halen en weer in elkaar te zetten; hij maakt hem keurig en wil er geen cent voor hebben! Hij glimlacht een keer verlegen, als ik hem bedank en meer mag ook beslist niet!

Wat me blijft is een 'uitstraling' van die gemeente die ik bijna 'kinderlijk' zou willen noemen, maar zeker ook 'blijmoedig' en 'vol elan'. Ik ben geen reden hen ook maar een sekonde te idealiseren, maar ben wel gewoon van die mensen gaan houden. Zoals zij zijn, zijn er in Oost-Europa zoveel gemeenten en individuele Christenen: mensen aan wie je je warmen kan. Als je ziet hoeveel zij in hun samenleving kunnen doen met ons westerse geld, dan denk ik: Ik hoop dat wij in ons land zullen doorgaan met steun aan Oost-Europa. Het is zeer te hopen dat allelei gemeenten en individuele gelovigen hier, die dat nog niet hebben gedaan, nieuwe kontakten met gemeenten in die talloze steden en dorpen van Oost-Europa zullen aangaan. Wat kunnen we veel kwijt, aan geld en materiele steun en wezenlijke zorg, wat ontvangen we dan ook weer veel terug van de medegelovigen in het Oosten van ons continent: hartelijkheid, bereidheid om hun geloof en hun hele leven met ons te delen, wezenlijke broeder- en zusterschap. Het wordt weer vakantie. Voor veel lezers breekt, naar ik hoop, daarmee ook weer een tijd aan om de blik Oostwaarts te laten gaan.

Er zijn redelijk vergevorderde plannen om in de Bulgaarse hoofdstad Sofia een 'Christelijke Bibliotheek' te starten. Als dat gebeurt, zou dat de eerste en dus enige bibliotheek van zijn aard zijn in het hele land!

Aangezien ik heb aangeboden mee te helpen, en ik daarbij ook heel goed uw steun kan gebruiken, vraag ik u langs deze weg het volgende: Hebt u goede Christelijke (nieuwe of tweedehands) boeken die u voor dat doel wilt afstaan, in Engels, Frans of Duits, wilt u me dat dan melden? Ik zou het in zo'n geval erg op prijs stellen, als u een briefje stuurt met daarin de namen van de auteurs en de titels, en uiteraard uw eigen naam, adres en telefoonnummer. Bij voorbaat mijn hartelijke dank!

A.Troost, Amsterdam

Wat is scholastiek ?

In ons kerkelijk en vooral ook theologisch spraakgebruik valt nogal eens de term "scholastiek". Door de bank genomen komt dat woord over als een verwijt van abstract en splinterig theoretisch redeneren, met allerlei spitsvondige onderscheidingen en indelingen, en nogal ver van de paktijk verwijderd. Erg "schools" dus. In ons niet-wetenschappelijk spraakgebruik kunnen we en mogen we een dergelijk gebruik van het woord scholastiek, wel eens zo vlotweg hanteren, al blijft het wat aan de oppervlakte.

1. Scholastiek als wetenschappelijk verschijnsel

Historisch en wetenschappelijk gezien doen we daarmee echter niet geheel recht aan het grote, en zeg ook maar gerust "grootse" historische verschijnsel van de middeleeuwse scholastiek in kerk en theologie. Maar dat mag. Dat bedoelen we immers ook niet altijd te doen als we in een discussie wel eens gebruik maken van het woord scholastiek. Wanneer we echter in een *theologische* discussie op een *wetenschappelijk verantwoorde* wijze deze term willen gebruiken, en dan meestal in een afkeurende zin vanwege wetenschappelijke bezwaren, dan is het noodzakelijk precies te weten wat we onder deze kritische aanduiding moeten verstaan. Want niemand zal ontkennen dat we toch ook in de wetenschappelijke theologie streng logisch moeten denken, vele soms subtiele onderscheidingen moeten maken en tevens methodisch te werk moeten gaan. Allemaal zaken die we in de scholastiek op hoog niveau kunnen aantreffen. Maar niet *daarom* is scholastiek verkeerd. Wat is er dan wel tegen "scholastiek" in te brengen?

2. Geen neutrale definitie

Nu wordt het direct al moeilijk. Scholastiek is nl. allereerst een verschijnsel uit de geschiedenis, uit de theologie in de middeleeuwen. De humanistische wetenschapstraditie in onze huidige Westerse cultuur gaat er van uit en probeert dat iedereen wijs te maken, dat historisch onderzoek naar zo'n verschijnsel religieus-neutraal kan zijn en ook behoort te zijn. Men wil dan immers niets anders doen dan de harde feiten registreren, althans daarmee beginnen. Dat klinkt aardig en goed, maar de reformatorische wijsbegeerte heeft ons leren inzien dat er geen religieus-neutrale wetenschap bestaat, ook geen neutrale geschiedeniswetenschap. Ten diepste gezien ook geen opzichzelf staande neutrale "feiten". Daar ga ik nu niet nader op in, maar wel stuit ik, bij het pogen een eerlijke en juiste idee te vormen over wat "scholastiek" is, al direct op het harde feit, dat dit verschijnsel in de diverse wetenschappelijke historische studies die daarover bestaan, nogal verschillend wordt beschreven en gewaardeerd. Dat is ook het

geval binnen de kring der r.kath. auteurs die zich geestelijk verwant weten aan de scholastiek en die dat ook willen weten. Potestantse schrijvers leggen vaak andere accenten wanneer zij het verschijnsel van de scholastiek beschrijven. In elk geval: goede kennisverwerving over dit verschijnsel is geen simpele zaak. Niet voor niets zijn er lange artikelen en dikke boeken over geschreven, vooral in roomskatholieke kringen.

3. Blijvende actualiteit

Voor de reformatorisch-wijsgerige visie is "scholastiek" een altijd nog zeer actuele kwestie, en bepaald geen afgedaan middeleeuws verschijnsel. In deze benadering is de scholastiek echter niet in de eerste plaats een wetenschappelijke methode, al is zij dat ook, maar is zij primair een *geestelijk, een religieus* verschijnsel, zoals ik in dit artikel nader uiteen zou willen zetten. In verband hiermee wijkt onze opvatting inzake de actualiteit van de scholastiek af van de meeste traditionele beschrijvingen.

In de gangbare opvattingen is scholastiek een typisch *middeleeuws* verschijnsel. In onze opvatting is de middeleeuwse scholastiek slechts een zeer duidelijke, zelfbewuste en zich verantwoordende *vorm en fase* van scholastiek. Een vorm die terecht beschouwd wordt als exemplarisch, als kenmerkend voor scholastiek. Een vorm waarin de toenmalige wetenschap zich uitvoerig rekenschap begon te geven van haar eigen aard en methode. Men zegt echter veel te weinig als men meent dat de scholastiek in de middeleeuwen is begonnen en nu nog alleen typerend is voor het meer conservatieve deel van de r.kath. denkers. Want scholastiek is, zoals we nog zullen zien, *meer dan een wetenschappelijke methode*. Straks, als we eerst iets gezegd hebben over de "methode" die de scholastiek óók is, zullen we zien, dat we kunnen spreken van vroeg-christelijke scholastiek, van middeleeuwse, maar ook van na-middeleeuwse en moderne, heden-daagse (neo)scholastiek. Niet alleen in de theologie, maar ook in andere wetenschappen. Niet alleen bij roomskatholieken, maar ook bij protestanten, zowel bij vrijzinnigen als bij orthodoxen, en bij alles wat daartussen zit. Want "scholastiek" is, behalve wetenschappelijke methode ook en vooral en primair een *geestelijke instelling, een levens-en denkhouding*. Niet slechts een theologisch d.w.z. theoretisch schema, maar een "religieus grondmotief", geen wetenschappelijk "paradigma", maar een *geestelijk beginsel*.

4. TSB en Seminarie

Iets te weten over de methode van de scholastiek is m.i. uitermate boeiend

voor ons als Nederlands Gereformeerden. Onder ons is er nl., evenals in de middeleeuwse scholastiek, een *nuanceverschil in de waardering van de theologie*. Daarmee hangt ook samen een verschil van opvatting over de meest wenselijke vorm van opleiding tot predikant. Dat probleem heeft ook alles te maken met scholastiek, niet slechts in orthodox-gereformeerde kringen, maar ook aan de rijksuniversiteiten, en wel tot op vandaag.

M.i. zou het nuttig kunnen zijn in het openbaar in onze kerken de vraag te bespreken of in de huidige situatie voor de opleiding van onze predikanten niet een opleiding op H.B.O.-niveau voldoende zou zijn. De wetenschappelijke studie in de theologie kan dan in de bestaande universiteiten blijven, en daarmee veelal ook buiten de sfeer van een kerkelijk toezicht. Hetgeen echter – ik geef het toe – een gedachte is die niet past in een scholastiek denkklimaat. Het "Seminarie" onder ons is beslist niet tegen wetenschappelijke theologie, maar staat er misschien wat gereserveerder en (althans in beginsel) kritischer tegenover dan de hoofdstroming in onze kerken. Kenmerkend voor laatstgenoemde is de "Theologische Studiebegeleiding" (TSB), die er op toeziet dat onze a.s. predikanten een gedegen theologische opleiding ontvangen aan een of andere universiteit, dus "op academisch niveau". De TSB vult zulk een opleiding nog een beetje aan.

5. Methode van de scholastiek

Een vergelijkbaar nuanceverschil, dat zelfs uitgegroeid is tot hevige twisten tussen Thomas van Aquino c.s. en de zgn. kloostertheologen, begon met het verzet van laatstgenoemden tegen de nieuwe methode die sommige middeleeuwse theologen, met name Thomas van Aquino, invoerden voor de bestudering van Gods Woord. Die methode kan ik, daar er erg veel aan vast zit, in ons blad slechts zeer kort en wat ongenueanceerd weergeven. Het ging daarbij om de methode dat in het onderwijs aan de a.s. geestelijken eerst een schriftgedeelte moest worden gelezen (de *lectio*), dit vervolgens moest worden uitgelegd, en daarna werden er "problemen" (*quaestiones*) geformuleerd. Niet alleen bij moeilijk te verklaren schriftteksten of bij teksten die op het eerste gezicht iets anders of zelfs het omgekeerde zeiden dan andere teksten, maar ook werden problemen geformuleerd als de gelezen en geëxegeseerde tekst volkomen duidelijk was. Dan werd de eigenlijke inhoud of gedachte van de tekst in een stelling geformuleerd en beschouwd als een waarheid waarover je vragen kon stellen, o.a. over het verband met andere "waarheden". Vaak, en wel plm. vier eeuwen lang, nam men gemakshalve zijn uitgangsp-

punt in een handboek met leerstellingen, vnl. het handboek van P.Lombardus (de "sententiën"). Dat ging dus boven de directe betekenis, het historisch verband en de volgorde van de gelezen schriftgedeelten uit. In een latere fase werden deze "problemen" (quaestiones) geconfronteerd met tegengestelde opvattingen. Je kon bij wijze van experiment en tot verfijning en verdieping van de kennis ook het tegendeel van een gevonden waarheid poneren en dan tegenover elkaar staande verdedigingsbetogen organiseren ("sic et non"). Het ging dan om de vraag of een logische oplossing voor die problemen te bereiken was via een dialoog, of, zoals men het toen noemde, in het *dispuut* (quaestiones disputatae). Uiteindelijk was de bedoeling met het verstand, en met de methode van logisch onderscheiden en door-denken en verfijnen, de geloofsgeheimen beter te leren kennen. Dat alles onder het motto van Anselmus: "Fides Quaerens Intellectum" ("F.Q.I."), d.w.z. het geloof is van zichzelf uit zoekende naar kennis, naar meer en diepere geloofskennis. Het resultaat is dan: theologie. Een internationaal bekende Franse theoloog uit onze tijd (magister M.D.Chenu O.P., ook aanwezig op het 2e Vaticaanse Concilie), drukte het zo uit in één van zijn vele studies over de middeleeuwse theologie: "Door de theologie voort te brengen bereikt het geloof logisch zijn hoogste volkomenheid." Theologie wordt in deze gedachten-gang beschouwd en ervaren als een betere kwaliteit geloofskennis. Daarbij werd niet altijd onderscheiden tussen geloof en geloofskennis. Vandaar ook de belangrijke en vaak overheersende positie van de godgeleerden in de r.kath.(alléén r.k.??) kerk: het "theologisch-clericale complex". Dit presenteert zichzelf dan uiteraard in het vrome jasje van "dienstbaarheid", met de onfeilbaar lerende paus als "servus servorum" (dienstknecht van de dienstknechten) aan de top, en bepaald niet aan het voeteneind.

6. Het verzet der monniken

De zojuist heel kort aangeduide theologische methode werd bewust en uitvoerig beredeneerd en verdedigd door Thomas van Aquino. Zij riep echter direct ernstige verdenking en kritiek op van de zijde der monniken, die eeuwenlang, eveneens bewust, een andere methode voor de ontwikkeling van de theologie hanteerden. Centraal in deze monastieke theologie stond niet de spitse logische redenering, maar "de lichtende en liefdevolle aanbidding" (Chenu). De intellectuele arbeid der theologen moest strikt binnen het circuit van de schriftuitlegging blijven. Zij wilden bewust geen "leeraars" in een "school" worden ("scho-

lastieken"), laat staan "leraars der kerk" (de zgn. magisters) want, zo schrijft "magister" Chenu: zij waren "de overtuiging toegedaan dat de wijsheid van het evangelie zich niet leent voor wetenschappelijke constructie". De magisters (leraars, schoolmeesters) moesten niet denken dat de toekomstige zalige "aanschouwing", waarvan volgens de Schrift het geloof een voorstadium is, nu al garandeert dat de aardse procedures die het intellect onderneemt bij de beschouwing van de geloofsmysterieën, juist zijn. Mede om deze reden keert Bernard van Clervaux zich al tegen Abaelard en tegen de nieuwe "scholen". Men leze de Chr. Encyclopedie I blz.41 (1956) over Abaelardus' betekenis: het kon geschreven zijn over veel hedendaagse theologen, die ook best bereid zijn allerlei christelijke geloofstradities (voorlopig) te accepteren, mits en in zoverre zij *rationeel* "plausibel" te maken zijn, en dan op grond daarvan.

7. Vertrouwen op de rede

De scholasticus daarentegen, zo schrijft Chenu, heeft "een uiterste vertrouwen op de rationele procédé's van het intellect bij zijn doordringen in het mysterie". Wat zonder logische fouten goed is afgeleid uit de Schrift heeft hetzelfde waarheidsgehalte en gezag als de Schrift zelf. Daardoor werden theologische waarheden (en hun "wetenschappelijk verantwoord" gezag) steeds meer vereenzelvigd met de Schrift zelf (en haar goddelijk gezag). Men zag het geloof als "een incarnatie van de goddelijke waarheid in het weefsel van onze geest", en het bereikt door zijn innerlijke drang naar "weten", in een theologische ontwikkeling zijn hoogste volkomenheid. De logica moet dan ook onmiddellijk het geloof op de voet volgen. (Vandaar dat wij destijds als eerstejaars theologiestudenten een jaar lang wekelijks een college moesten volgen in de logica als "hulpwetenschap" voor de theologie. Alsof je daardoor kon leren goed logisch te denken! Het was eigenlijk een lachertje, maar wel met een onbewuste en onchristelijke filosofische achtergrond).

8. Heilige Godgeleerdheid

Ook in de "scholastieke theologie" moest echter *het geloof* de hoofdrol blijven spelen, het moest de uitgangsbasis blijven. Daarom kon het geleerde resultaat van het geloofsintellect ook "heilige godgeleerdheid" heten: doctrina sacra. Men zal zich herinneren de titel van Kuypers grote boek: Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid. Daarmee werd o.a. bewust bedoeld de "samenvloeiing van vroomheid en geleerdheid". Iets wat bij de "wereldse" of "seculiere" wetenschappen (als weten-

schap) meestal niet aan de orde wordt geacht. (Uitgezonderd bij Voetius). Het klassieke gereformeerde handboek voor de reformatische dogmatiek "Synopsis purioris theologiae" noemt de theologie zelfs *hoogheilig* (summa sacra)! Men zal in dit scholastieke klimaat niet gemakkelijk spreken over de heilige scheikunde of de heilige economie, zelfs niet over de heilige rechtsgeleerdheid. Die wetenschappen hebben immers niet als uitgangspunt de door God geopenbaarde heilige waarheden! Zij zijn immers slechts bezig "op het terrein der natuur", op "het terrein der gemene gratie", of ook wel: op "het terrein der algemene openbaring". En daar hantieren zij het instrument der "natuurlijke rede". Aldus óók onze gereformeerde theologische tradities. Ziehier alvast een concreet voorbeeld van wat scholastisch denken is.

9. De geestelijke achtergrond van de scholastiek

Op de achtergrond van deze ontwikkelingen in de methodiek der theologie was een diepere *geestelijke inspiratie* werkzaam. Daarom zei ik al eerder dat de scholastiek veel méér is dan een methode van theologiseren. Toch is die diepere ondergrond (waarover hieronder en in mijn volgende artikel meer) meestal niet expliciet aanwezig in de discussies over de scholastieke methode. Tussen deze methode en haar geestelijke bron of inspiratie zijn nl. nog een meestal impliciete theoretische (filosofische) en een geloofsmatige (levensbeschouwelijke) *werkelijkheidsvisie* werkzaam. Ook daarover hieronder meer in detail.

10. Het grote probleem van geloof en wetenschap

Deze nog nader te bespreken *geestelijke basis* van de scholastiek speelde al een rol vanaf vrijwel het begin van het christendom. Reeds in de tweede eeuw, bij de zgn. apologeten (= verdedigers), worstelden de christenen met de filosofie van hun tijd. De *middeleeuwen* echter zijn in filosofisch en theologisch opzicht beroemd en berucht geworden vanwege het grote, welhaast centrale probleem van de verhouding van geloven en weten. Daarover zijn bibliotheken vol geschreven. Vooral ook door theologen, want die zaten dagelijks met het probleem van de onderlinge verhouding tussen geloof en kennis. Zij beseften terdege dat geloof iets anders was dan "pure" verstandelijke kennis, maar ook wisten ze dat er een verband tussen die twee is. Zelfs Thomas van Aquino corrigeerde nog door nadere nuanceringen zijn eigen opvatting dat het geloof eigenlijk een verstandskwestie was ("Fides est aliquid rationis"). De middeleeuwen hebben dit pro-

bleem niet tot een oplossing kunnen brengen die ons christelijk-wijsgerig denken kan bevredigen. Trouwens de theologen uit de Reformatietijd evenmin. Men kwam niet verder dan het genoemde verband te erkennen en men verschilde dan verder in het leggen van de accenten. De twee polen waartussen men heen en weer laveerde, waren "scholastiek" en "mystiek", theologische theorie en geloofsbeleving, geleerdheid en vroomheid, leer en leven, geloven en toeëigening. Uiteraard ook met eindeloze verwijten over en weer inzake "eenzijdigheden". Zonder dat men helder kon zien dat deze "eenzijdigheden" geen twee halve waarheden waren, die elkaar slechts moesten aanvullen, maar twee dwalingen die elkaar niet verdragen, elkaar over en weer onbedoeld oproepen, maar ook bestrijden.

1.1. Dualistische grondhouding

De grote meerderheid vluchtte, zoals altijd, in de schijn-oplossing van de "wisselwerking" en de vermijding van "eenzijdigheid". Een beroemd voorbeeld is Voetius' openingsrede van de theologische faculteit in 1634 van de (toen nog a.s.) Utrechtse Universiteit. Die rede was getiteld: over de godsvrucht die met de wetenschap (niet alleen met de theologie!) verbonden moet worden (*Oratio de pietate cum scientia coniungenda*). Men besefte echter niet dat ook deze "praktische" en gemakkelijke "oplossing" slechts mogelijk was op de basis van een *functionalistische* werkelijkheids- en mensbeschouwing. Daaraan ontbrak echter een filosofisch-juiste visie op de aard en samenhang, op de eenheid en op de totaliteit van het geschapene. Tot zover de theoretische buitenkant van de genoemde problematiek.

Beide tendenzen (scholastiek en mystiek) hadden echter één gemeenschappelijke, niet als problematisch ervaren, dieper gelegen levens- en denkhouding. Het kenmerk daarvan was een dualiteit, een onderscheiding van twee werelden, of "twee terreinen". Dat was het *levensbeschouwelijke dualisme van natuur en genade*, waaruit tal van andere dualismen voortkwamen, zoals dat van wetenschap en geloof, van kennen en vertrouwen, van algemene en bijzondere openbaring, van lichaam en ziel, van kerk en wereld, van geloven en toeëigenen, enz. enz. Daarover meer in het slot van dit artikel, in het volgende nummer.

M. de Jonge, Voorburg
Aanvulling op het artikel 'De voorzeide leer' in nummer 12: Onder het kopje is als eerste uitgever genoemd de firma Liebeek & Hoymeyer te Barendrecht. De grote stimulator in dit bedrijf v.w.b. de serie 'De voorzeide leer' is geweest onze – thans overleden – broeder J. Wesdijk.

J.H. Klein, Rijswijk

Christus in het kerklied (2)

Alléén psalmen? (Lezen: Kol. 1:15-23)

Luther en Calvijn

Wat in de Middeleeuwen uitzondering was, verheft Maarten Luther tot regel, wanneer hij geleerd heeft wat werkelijke genade is. Als hij het evangelie van Gods vrije genade, van rechtvaardiging door het geloof in Jezus Christus, heeft herontdekt, gaat Luther op zoek naar dichters die die evangelie in de Duitse landstaal voor de gemeente kunnen vertolken. „Het plan bestaat”, schrijft hij bij de jaarwisseling 1523/24 aan de woordkunstenaar en hoftheoloog Spalatinus, „om naar het voorbeeld van de profeten en de oudste kerkvaders psalmen in de volkstaal te schrijven, opdat Gods Woord door het te zingen onder het volk bekend blijft. Wij zoeken derhalve overal naar dichters.” De dichters laten het afweten, Luther gaat zelf aan het werk en ont-popt zich – o wonder! – als een dichter. Gods verrassingen zijn vele, maar het dichterschap van Maarten Luther is voor mij een van de fijnste verrassingen uit de geschiedenis van het kerklied. Hij blijkt bij uitstek in staat te zijn de blijde boodschap van Gods heil in Christus zó in verzen te verwoorden dat iedere Duitser het kan begrijpen en het de mensen aanspreekt. Zijn wat weerbarstige verzen verliezen hun dichterlijke spankracht niet.

In 1524 verschijnt de eerste bundel: *Geistliche Lieder*. In een voorwoord schrijft Luther: „Ik heb samen met enkele anderen – met de bedoeling hen die het beter kunnen, aan te sporen – enige geestelijke liederen bij elkaar gebracht om het heilig evangelie, zoals het door Gods genade weer is opengegaan, in zwang te brengen en er in te pompen, opdat ook wij kunnen roemen als Mozes aan de overkant van de Schelfzee in Exodus 15. *Laat Christus onze lof en ons lied zijn*, zodat we van niets anders weten te zingen en te spreken dan van Jezus Christus onze Heiland, zoals Paulus zegt in 1 Korinthe 2.”

Toen men Luther eens vroeg: „Van welke Psalmen houdt u het meest?”, antwoordde hij: „De paulinische”. Hij noemde daarbij Psalm 130: „Maar bij U is vergeving, opdat Gij gevreesd wordt.” Meteen in de eerste bundel geestelijke liederen treffen we van de hand van Luther een bewerking van die Psalm aan. Een bewerking, geen 'tekstgetrouwe' berijming, want Luther heeft de Psalm toegespitst op het evangelie van Gods vrije genade. Het lied heet 'Aus tiefer Not schrei ich zu dir': een vertaling ervan treft u aan in de bundel 'Uit aller mond' (gezag 132), een weinig betrouwbare nadichting in het Liedboek (gezag 19). Naast psalmbewerkingen en vertalingen van

oude Latijnse hymnen heeft Luther ook zogenaamde vrije liederen geschreven. Veel van deze vrije liederen zijn gedrenkt in de Schriften; we geven daar straks een voorbeeld van. Calvijn, die in 1539 in Straatsburg en in 1543 in Genève de gemeentezang invoert, kiest voor een andere weg. Ook Calvijn kende de kracht van het geestelijke lied. „Wij weten uit ervaring”, schrijft hij, „dat het gezang grote kracht en macht bezit om het hart van de mensen te ontroeren en te doen ontvlammen en het op te wekken om God aan te roepen en te prijzen met des te heftiger en brandender ijver. Er moet steeds op gelet worden dat het gezang niet lichtzinnig en onstandvastig is, maar gewicht heeft en majesteit, zoals de heilige Augustinus zegt.” Calvijn kiest niet voor het directe lied over Christus, maar voor de berijming van de 150 psalmen uit het Oude Testament, die hij de gemeente op de lippen legt.

De Psalmen en Christus

De Psalmen! Nooit zijn ze weggeweest uit de kerkgeschiedenis. Alle eeuwen door zijn ze voorgelezen, gereciteerd, gepsalmodiëerd in de samenkomsten van de gemeente; mannen als Augustinus en Luther spraken hun liefde voor de Psalmen uit en werden er door geïnspireerd, en nu legt Calvijn ze in de mond van de zingende gemeente. Voor het zingen van berijmde Psalmen is veel te zeggen, voor het lezen en herlezen van de *onberijmde* nog meer. Ik zou wel willen dat we allemaal waren zoals die oude mensen die hun hele leven met de Psalmen *geleefd* hebben en in hun ouderdom in verschillende situaties een (vaak onberijmde) psalmregel te pas kunnen brengen. Ik zou willen dat iedereen die dicht, zeker ieder die liederen dicht, zich onderdompelt in dit heerlijke boek! Maar ik heb er bezwaar tegen als de traditie van het *alléén* zingen van berijmde Psalmen zó verabsoluteerd wordt, dat het verlangen van de gemeente rechtstreeks te zingen van haar Heer en Heiland, van zijn lijden en sterven voor ons, van zijn opstanding, zijn verheerlijking en zijn terugkomst op de wolken, zondermeer wordt gekenschetst als een blijk van *afval*. Zeker, de gemeente legt bij de keuze van gezangen soms weinig onderscheidingsvermogen aan de dag, maar het feit dat men geen gereformeerde gezangentraditie kent (alleen een psalmentraditie), is daar mede debet aan. Men heeft er geen – kerkelijke – *ervaring* mee. Zo kon het gebeuren dat in de bundel 'Enige Gezangen', die in 1933 in de Gerefor-

meerde Kerken werd ingevoerd, wél een stuk of wat slappe piëtiistische verzen waren opgenomen, maar niet de twee prachtige psalmen van Nicolaas Beets naar Jesaja 9 en Jesaja 53: 'Daar is uit 's werelds duistere wolken' en 'Wie heeft op aard de prediking gehoord?', die men, als men tóch putte uit de Vervolgbundel van de Ned. Hervormde Kerk, óók daaruit had kunnen overnemen. Gereformeerden met een goed gevoel voor taal en vers voelden zich niet gestimuleerd tot het dichten van liederen en het zo verder openen van de schatten van de Schrift: er was immers in de *kérk* geen behoefte aan. Men moet, om goed gereformeerd te zijn en toch gezangen te dichten, behoorlijk eigenwijs zijn: dat kan ik u verzekeren. Het feit dat het nieuwe testament ons, in tegenstelling tot het oude, geen liederenbundel heeft nagelaten, wijst m.i. *niet* daarop dat met het ingaan van de nieuwe bedeling de creativiteit zou moeten worden gestopt, maar eerder daarop dat in de bedeling van de Heilige Geest *meer* dan in het oude verbond van de *creativiteit* onder de gelovigen gevraagd wordt.

Het hart

Het hart, het midden van de Schrift is *Christus*. Het hart van ons geloof is Gods werk voor ons in *Christus*. Christus en zijn werk moet naar mijn gevoel dan ook het *hart van de gemeentezang* vormen. De Psalmen spreken van Christus, jazeker – maar op zeer verholde wijze. Jezus moest de Emaüs-gangers uitvoerig uitleggen wát in de Thora, de profeten en de Psalmen allemaal op Hem betrekking had. Soms overkomt het me bij het zingen van een Psalm in de kerk, dat ik denk: „Ja, dat is over *Hém* geschreven!” Ik vraag me af hoe vaak zo'n gedachte bij mijn zingende broeders en zusters opkomt en ik vraag me ook af hoe vaak ik zelf van *Hém* gezongen heb zonder het me te realiseren. Als de heiligen in de *hemel* onomwonden zingen van het Lam dat voor hen geslacht is en dat hen gekocht heeft met zijn bloed (Openbaring 5), is het dan zo vreemd als de gemeente op *aarde* er naar verlangt hetzelfde te doen aan de avondmaalstafel en op Pasen – en zeggen wij gereformeerden niet terecht dat het *elke zondag* Pasen is? Voor mij is niet de vraag *óf* we rechtstreeks van de Here Jezus mogen zingen, maar *hoé* we dat als gemeente van Hem zullen doen. Want ons wordt veel, heel veel, aangeboden op dat gebied en het is zaak onderscheidingsvermogen te ontwikkelen, te proeven en te toetsen. Dat kan alleen bij het licht van de Schrift. U zult van mij niet verwachten dat ik een weegschaal in uw midden neerzet waarop precies valt af te lezen wat een goed of een slecht gezang is. Zoals met veel dingen, is ook hier sprake van een glijdende schaal: er zijn prachtige, goede, minder goede, niet zo beste tot ronduit slechte gezangen. Ik spreek in deze lezing niet over prosodie (woord-

toon-verhouding) en dichterlijkheid; niet omdat ik die van minder belang zou achten, maar omdat we de handen vol zullen hebben aan de geestelijke inhoud van de liederen. Ik zal proberen daarop wat licht uit de Schrift te werpen.

Een Paaslied van Luther

Ik wil beginnen met een Paaslied van Luther: gezang 203 in het Liedboek voor de kerken. Was Luther er van uitgegaan dat in de kerk alleen berijmde Schriftgedeelten mogen worden gezongen, dan had hij dit lied nooit geschreven. En dat zou jammer geweest zijn, want al zingt Luther van de opstanding van Christus *in eigen woorden*, wie thuis is in de Bijbel merkt dat zijn taal *gedrenkt is in de Schriften*. In de eerste drie strofen worden we herinnerd aan de woorden van Christus in Openbaring 1:17,18: „Wees niet bevreesd, Ik ben de eerste en de laatste, en de Levende – en Ik ben dood geweest, en zie, Ik ben levend tot in alle eeuwigheden, en Ik heb de sleutels van de dood en het dodenrijk.” En in de laatste drie strofen horen we de woorden van Paulus uit 1 Korinthe 5:7,8: „Want ook *óns* Paaslam is geslacht: Christus. Laten we derhalve feest vieren, niet met oud zuurdeeg, noch met zuurdeeg van slechtheid en boosheid, maar met het ongezuurde brood van reinheid en waarheid. Luther heeft deze Schriftgedeelten in zich opgenomen, ze zijn doorgedrongen in z'n hart, en als hij gaat zingen van de opstanding van zijn Heer, heeft hij ze paraat. Als dichter rangschikt hij zelf de woorden en gegevens en hij schakelt daarbij zijn *spontaneïteit* niet uit, zoals u in de laatste drie strofen kunt zien. Let u er eens op hoe Paulus' woorden „Doet het oude zuurdeeg weg, opdat gij een vers deeg moogt zijn” hun weerklank vinden in Luthers laatste strofe:

*Wij doen het oude zuurdeeg weg,
gelijk Gij hebt geboden.*

Dat is meer dan het letterlijk doorgeven van het Woord – dat is een *ántwoord!* Hiermee zingt de gemeente zichzelf niet de vermaning van Paulus toe (gebiedende wijs), maar gaat ze op die vermaning in en belijdt ze dat ze de beloften die daarmee samenhangen gelóóft. Elke strofe eindigt dan ook met „Halleluja!”, een woord dat in Paulus' betoog niet voorkomt, maar een betoog leent zich dan ook niet voor gemeentezang. Hier zingt de *belijgende Kerk*.

Ned. Geref. Kerk van Ede

Het scribaat der kerk berust bij: R.R. van Leeuwen, Torenveld 17, 6715 GV Ede. Tel.: 08380-34015.

Ned. Geref. Kerk van Maassluis

Het adres der kerk luidt: Scriba J.F. Koen, Houtsnipstraat 13, 3145 LA Maassluis. Tel.: 01899-22709. Theologische Universiteit Apeldoorn Het college van hoogleraren zoekt een free-lance vertaler m/v, die bereid is, ten hoogste enkele malen per jaar, een wetenschappelijk theologisch artikel in het Engels te vertalen. Vereist is een gekwalificeerde kennis van de Engelse taal en bij voorkeur ook enige bekendheid met theologie. Nadere informatie en aanmelding bij de rector, prof.dr. W.H. Velema p/a Theologische Universiteit van de Chr. Geref. kerken in Nederland, Wilhelminapark 4, 7316 BT Apeldoorn, tel. 055-213156.

Ned. Geref. Kerk van Oostzaan

Het scribaat berust bij C.M. Flens, Lisweg 81, 1511 XH Oostzaan. Tel.: 02984-4342.

Ned. Geref. Kerk van Gorinchem

Vanaf zondag 12 juli tot en met zondag 16 augustus zal er geen dienst worden gehouden in Gorkum maar zullen de kerkdiensten gezamenlijk met de NGK van Almkerk/Werkendam worden gehouden in de Ichthuskapel te Sleenwijk, aanvang diensten 10.00 en 18.00 uur. Zie ook onder NGK van Almkerk/Werkendam.

Ned. Geref. Kerk van Almkerk/Werkendam

Vanaf zondag 12 juli tot en met zondag 16 augustus zullen de kerkdiensten gezamenlijk met de NGK van Gorkum worden gehouden in de Ichthuskapel te Sleenwijk. Aanvang diensten 10.00 en 18.00 uur. 's Ochtends is er gelegenheid voor kinderopvang in de creche bij de kerk. Rijdend op de A27

(Utrecht-Breda) is de Ichthuskapel vanuit beide richtingen als volgt te bereiken: neem de afslag 'Werken-dam' en volg dan de borden richting Sleeuwijk. Bij binnenkomst in Sleeuwijk meteen de eerste weg links nemen. De Ichthuskapel ligt dan na 50 meter aan de rechterhand.

Ned. Geref. Kerk van Katwijk

Het scribaat berust bij: K. Smilde, Asterstraat 14, 2223 HV Katwijk. Tel.: 01718-13741.

Ned. Geref. Kerk van Culemborg

Candidaat drs. K. Holwerda te Winsum heeft het door de kerkeraad op hem uitgebrachte beroep aanvaard. Ned. Geref. Kerk van Oostzaan/Zaandam
De kerkeraden hebben een beroep uitgebracht op drs. J.M. de Groot, woonachtig te Bunschoten-Spakenburg.

Ned. Geref. Kerk van Eindhoven

In de vakantieperiode wordt een aantal kerkdiensten van de Chr. Geref. Kerk en van de Ned. Geref. Kerk in Eindhoven gecombineerd.

Op 2, 9, 16 en 23 augustus worden de morgendiensten gehouden in de Chr. Geref. kerk, Schootsestraat 47. Op deze zondagen is de middagdienst in de Ned. Geref. kerk aan het Fred. Hendrikplein.

Alle diensten beginnen om 9.30 uur en 17.00 uur.

Verhuisbericht

Fam. J.D. Smit, woonachtig Prof. Drionlaan 22 te Baarn, woont met ingang van 28 augustus a.s. te Apeldoorn, Barnewinkel 407, 7326 KC. Tel.: 055-409742.

Ned. Geref. Kerk van Gorinchem en Almkerk/Werkendam

De beide kerkeraden hebben een beroep uitgebracht op ds. A.W. Vos, predikant van de gemeenten Lisse en Heemstede.

Zuidsoedanese verzetsbeweging in zijn huis in het dorp Tabanya, in Zuid-Soedan, waren met wie hij een gesprek had over het evangelie. De werkelijke reden voor zijn arrestatie was dat hij het evangelie onder moslims verbreidde. Ds. Matta Boush werd in 1987 door een militaire rechtbank veroordeeld tot 30 jaar gevangenisstraf. Hij zit sindsdien gevangen in de gevangenis van de stad El Obeid. Een predikant die hem als gemeentelid goed kent, heeft de juistheid van de genoemde feiten onlangs bevestigd. Christenen in Soedan voeren thans actie om het proces van ds. Matta Boush te heropenen en zo zijn vrijheid te bewerkstelligen. Zij hebben een beroep gedaan op christenen in de vrije wereld om aandacht voor zijn zaak te vragen bij de Soedanese autoriteiten.

Het is daarom van groot belang dat zoveel mogelijk brieven naar de Soedanese autoriteiten gestuurd worden waarin een verzoek gedaan wordt om vrijlating van ds. Matta Boush. Ook kunnen handtekeningen verzameld worden onder een verzoek tot vrijlating. De gezamenlijke inspanning van velen kan zijn vrijheid bewerkstelligen.

Een voorbeeldbrief en een handtekeningenlijst kunnen aangevraagd worden bij:

VCVM-NEDERLAND, Postbus 451, 3800 AL AMERSFOORT.

ND opent redactie voor 'niet-vrijgemaakten'

BARNEVELD – De redactie van het Nederlands Dagblad staat voortaan in principe open voor redactieleden die geen lid zijn van een Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt). Dat is de strekking van een statutenwijziging, die onlangs werd doorgevoerd.

Krachtens de gewijzigde statuten moeten redacteurs van het ND grondslag en doelstelling van de krant onderschrijven. Dat betekent dat zij moeten instemmen met de Heilige Schrift en de Drie Formulieren van Eenheid en lid moeten zijn van een kerkgemeenschap die deze Drie Formulieren als grondslag voor haar belijden aanvaardt. Daarnaast moeten redacteurs uiteraard bereid zijn zich te schikken naar de leiding van de hoofdredactie, die verantwoordelijk is voor het handhaven van het gereformeerde karakter van de krant.

De oude bepaling dat redacteurs belijdend lid moeten zijn van een 'vrij-

gemaakte' kerk, had alles te maken met de ontstaansgeschiedenis van het ND.

Langzamerhand ontwikkelde de krant zich echter in de richting van een gereformeerd dagblad, dat niet alleen een functie wilde vervullen voor de 'eigen' kerkelijke gemeenschap, maar – in principe – de gehele Nederlandse samenleving wilde aanspreken. De naamsverandering in 1967 in 'Nederlands Dagblad' was daar een uiting van. Vooralsnog bleef de redactie echter 'gesloten'.

De afgelopen jaren kwam binnen de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) een bezinningsproces op gang met betrekking tot het 'gesloten' karakter van vrijgemaakt-gereformeerde organisaties. Hoewel de kritiek op de kerkelijke verdeeldheid bleef, groeide het besef dat op organisatorisch vlak op positieve wijze kon worden samengewerkt met gereformeerden uit andere kerken. Daar kwam in de situatie van het ND nog bij dat zijn werfkracht bij andere bevolkingsgroepen van de vrijgemaakt-gereformeerde in hoge mate werd gehinderd door het 'gesloten' karakter van de redactie. Daarmee stond de krant dus haar eigen doelstelling in de weg.

Diepgaand beraad binnen de stichting ND/Gg, die waakt over de identiteit van de krant, leidde daarom tot wijziging van de statutaire vereisten voor redacteurs. Zij bracht ook in rekening dat reeds geruime tijd free-lance medewerkers uit andere kerken tot volle tevredenheid bijdroegen aan de krant onder verantwoordelijkheid van de hoofdredacteur.

Het Nederlands Dagblad is momenteel bezig met een proces van vernieuwing, dat moet leiden tot kwaliteitsverbetering en verhoging van het abonnee-aantal. Daartoe ontving de krant eind vorig jaar een subsidie van twee-en-een-half miljoen gulden van het Bedrijfsfonds voor de Pers. Een belangrijke produktvernieuwing vormt de 'eigen' bezorging die per 3 maart jl. werd doorgevoerd, waardoor de krant voor zeven uur 's morgens op de mat van de abonnees ligt. Tot dan toe ontvingen zij hun krant per post. De vernieuwingen hebben inmiddels hun eerste vrucht afgeworpen: het netto aantal nieuwe abonnees over de eerste vijf maanden van 1992 ligt beduidend hoger dan in dezelfde periode vorig jaar.

Actie voor vrijlating van Soedanese predikant

VCVM-NEDERLAND, de Vereniging van Christenen tegen Vervolging en Marteling, is een handtekeningenactie begonnen voor vrijlating van de Soedanese predikant ds. Matta Boush. Deze predikant werd in maart 1986 gearresteerd. De aanleiding tot zijn arrestatie was dat er vier leden van de

Over het vele leed heengedragen, nu geborgen bij haar Heer en Heiland Jezus Christus, wachtend op de stralende morgen van de opstanding mijn geliefde moeder,

JOHANNA CALLENBACH

21 lange jaren weduwe van Cornelis Carel de Vries
oud 98 jaar

"Want Zijn Naam zo rijk van eer is tot onze troost nabij"

Annemarie de Vries Elburg